

השנתות הטבעים

א. הגדרת המושג

למצב הטבעי שהיה בזמן חז"ל, ואם שינוי זה במציאות גורם לשינוי בהלכה¹.

המושג של השנתות הטבעים הוטבע לראשונה על ידי הראשונים, אך מצינו רמזים לעקרון זה כבר בתקופת התורה וחז"ל.

בערך זה יידונו רק השינויים ההלכתיים הנובעים משינוי בהכנת המצב הטבעי, אשר הוגדרו כך על ידי הפוסקים, ובעיקר אלו הנוגעים לעניינים רפואיים. לא יידונו עניינים שהשתנה המצב החברתי, הסביבתי, הפוליטי וכד', אשר גרם לכיטול או שינוי בתקנות או בגזירות של חז"ל².

חז"ל ציינו נימוקים ותיאורים שונים להלכות שונות, המבוססים על נתונים והנחות מדעיים מתחומים שונים. חלקם נכתבו כנתונים עובדתיים גרידא, וחלקם נכתבו כטעמים למצוות, תקנות, או גזירות. בדורות מאוחרים יותר יש שהתברר, שחלק מהנתונים ומההנחות המדעיים שבחז"ל נמצאו כאינם תואמים את המציאות כפי שנראית לעין, או כפי דעת המדענים שבאותו דור, ודנו הפוסקים אם אומרים בזה שנשתנה הטבע בהשוואה

[1] וראה עוד בהרחבה בנידון בספרו של הרב נ. גוטל, השנתות הטבעים בהלכה, ירושלים, תשנ"ה/תשנ"ח. [2] דוגמאות לכך: ביטול התקנה לעטר שוקי ירושלים בפירות, עקב חורבן העיר – מע"ש ה' ובתווי"ט שם, ביצה ה' א, רמב"ם ממרים ב' ובנושאי כליו שם, שו"ת הרא"ש כלל ב' סי' ח; אי הקפדה על אוזרת הגמרא והפוסקים שאין משיחין בסעודה, שמוא יקדים קנה לושט, כמבואר בתענית ה' ב, ובטושו"ע או"ח קע א, מפני שאין אוכלים בזמננו בהסיבה – פרישה או"ח קע, ברכי יוסף אור"ח קע אות א. וראה בשערי תשובה ובפמ"ג אי"א שם. וראה באריכות בילקוט יוסף, ח"ג סי' קע סק"א; ביטול האיסור לצרף עם הארץ לזימון – תוס' ברכות מז ב ד"ה אמר; ר"ח, רשב"א, מאירי – ברכות מז ב; טושו"ע אור"ח קצט ג; מג"א שם סק"א; בשר חי שהוא תפל, אינו עומד היום לאומצא, ולכן אסור לטלטלו בשבת – מג"א סי' שח סקנ"ו; הליכות שלמה, ח"ב סי' שח סקס"ה; שינוי בזמן שאילת הגשמים בגלל החורבן – ריטב"א תענית י א. וראה בחי' הר"ן שם, ובשו"ת הרא"ש כלל ד' סי' י; ביטול איסור גידול בהמה דקה בארץ ישראל, בגלל מיעוט היישוב היהודי בארץ – שו"ע חו"מ תט א, ובביאור הגר"א שם. וראה עוד בהגות הר צבי בסוף טור חו"מ (ח"ב)

סי' תט, שו"ת יביע אומר ח"ג חזו"מ סי' ז, עמוד הימיני סי' כג, שו"ת ציץ אליעזר ח"ז סי' כד-כה, הגר"נ גולדברג, תחומין, יו, תשנ"ז, עמ' 61; היתר וחיוב לימוד תורה לנשים בזמננו, בגלל שאינן דרות במקום אבותיהם, והתרגלו ללמוד כתב ולשון העמים – החפץ חיים בספרו לקוטי הלכה, סוטה פ"ג; עשה לך רב, ח"ב סי' נב; היתר לנשים להיות מורות במסודות חינוך, למרות האיסור שלא תלמד אשה סופרים אפילו עם תינוקות, מפני שבזמננו ההוראה נעשית בבית הספר שיש בו הרבה מלמדים, ולא בביתה של האשה – שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' עג; אין דין מחלל שבת בפרהסיא בזמננו, כי הרוב מחללים שבת, ולכן הפרהסיא היום היא כצינעא בזמן חז"ל, כי אינם מתביישים מהרבים – שו"ת מלמד להועיל ח"א סי' כט; כניסת פועלים לבית בעל-הבית לתבוע שכרם – רא"ש ב"ק פ"ג סי' יב; שינוי בדרכי הלבוש של נשים, והשפעתו על דיני צניעות – יש"ש ב"ק פ"ה סי' ז, שו"ת יביע אומר ח"ג חאבה"ע סי' כא, שו"ת ישכיל עבדי ח"ה חא"ח סי' נה סק"ג-ד, שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' מז סק"ב; וראה בשו"ת חת"ס חיו"ד סי' רנה, שכיוון שבזמננו לא יבוא אדם לחתוך ספר תורה לחומשין, אין להקפיד שלא לסיים כתיבת החומש בסוף היריעה. וראה

ב. שינויים בטבע, שלא הוגדרו כהשנתות הטבעים, ושאינן להם השלכות הלכתיות

מצינו במקרא ובחז"ל תיאורים של מצבים ונתונים טבעיים, שהשתנו במשך הדורות, אם כי אין להם השלכות הלכתיות. להלן דוגמאות אחדות:

שינוי באורך שנות חייהם של בני האדם מימי בראשית³.

שינויים שונים שחלו בטבע העולם לאחר המבול⁴.

ירידת הדורות מבחינה שכלית⁵.

הופעת מחלות בבני האדם⁶.

בשו"ת חלקת יעקב ח"ג סי' סז סק"ג – כיוון שנשתנו סדרי החיים וטעמו של האיסור, נשתנה גם הדין, כיון שהדין כרוך יחד עם טעמו של דבר, וכשבטל הטעם ישתנה גם הדין. וראה באריכות במאמרו של א. כרמל וי. לוי, המעין ניסן תשמ"ה, עמ' 3-11, ותמוז תשמ"ה, עמ' 19-30; שינויים בענייני צניעות, לפי שכיום הורגלו יותר לראות נשים, ולהיות במקומות ציבוריים ומשותפים, ישיבה משותפת של גברים ונשים בחתונות – לבוש, מנהגים סי' לו (וראה מאמרו של הרב א.ד. קלרק, תחומין, כ, תש"ס, עמ' 160 ואילך); הליכה מאחורי אשת חבר – שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' ג, בשם לקט יושר; קריאת שמע בפני אשת איש ששערוניה מגולות – שו"ת יביע אומר ח"ו חא"ח סי' יג אות ה, ועוד. [3] יבמות סד א-ב, ובתוס' שם ד"ה ימי; רמב"ן על התורה, בראשית ה' ד. והוא בניגוד לדעת הרמב"ם, מו"ב ב' מז, שלדעתו רק האנשים הבחורים חיו כל כך הרבה שנים, בעוד שכל שאר האנשים חיו שנים רגילות. וראה גם בשו"ת מהר"ק שורש כא ענף ב, שאין לחלל בין הדורות הראשונים לדורות שלנו, ולומר שהיו ימיהם

שינוי בגודלם של פירות ארץ ישראל⁷.

גודל ארץ ישראל, שנתכווצה⁸.

חולשת הדורות מימי רבן גמליאל, שעד ימיו היו לומדים בעמידה, ואחר כך ירד חולי לעולם⁹.

פער הדורות ביחס לגיל המוקדם שזכר יכול להוליד¹⁰.

יכולת ההולדה בגיל מבוגר מאד בתקופת המקרא¹¹.

תיאורים בחז"ל על שינויים כבירים בפוריות האדמה ובמבנה הפירות לעתיד

ארוכים יותר משלנו (וראה השערות על אורך החיים של הדורות הראשונים במאמר – N. Aviezer, BDD, 7:5-14, 1998). [4] בראשית רבה, לד יג; אברבנאל על התורה, בראשית ט יג; משך חכמה, בראשית ח יט; מלבי"ם, בראשית ט יג, ועוד. [5] שבת קיב ב, עירובין נג א, יומא ט ב, יבמות לט ב, חולין צג ב, ירושלמי דמאי א ג, ירושלמי שקלים ה א, בראשית רבה ט י, רש"י ר"ה כה ב ד"ה אל תאמר. [6] ב"מ פז א. וראה בע' חולה, הע' 25 ואילך. [7] סוטה לד א, וירושלמי פאה ז ג. וראה בעניין זה במג"א סי' רב סק"ד; ס' שעורי תורה עמ' טז; נפש חיה להגר"ר מרגליות סי' שנו; ס' שיעורין של תורה סי' א סק"ב. וראה עוד להלן, הע' 159 ואילך. [8] עמודי ירושלים, בהשמטה לירושלמי מגילה. ודלא כשיטת האברבנאל, במדבר יג כה. [9] מגילה כא א. [10] סנהדרין סט א-ב. וראה תוס' סנהדרין שם ד"ה בידוע, חי' הר"ן סנהדרין ע א ד"ה קטן, ביד רמה, ובערוך לנר, סנהדרין שם, ובמרגליות הים אות יג ואילך, וראה עוד ברמב"ן על התורה, בראשית לח יא. [11] רמב"ז עה"ת בראשית מז טו, וראה בא"ע

לבוא¹².

ג. פירוט המצבים, שדנו בהם הפוסקים אם אומרים שהשתנה הטבע

בענייני מאכלים

דג סמוך לסרחונו — לפי הגמרא, יש מעלה לאכול דג (כוורא) סמוך לזמן סרחונו¹³, ובזמן הזה נחשב הדבר כסכנה לאכול דג סמוך לסרחונו, ושמא נשתנה הטבע¹⁴. אמנם יש מי שכתבו, שחז"ל דברו רק לפי טבעי המדינה שלהם, ולא על...הנהגה אחת בכל הארצות, ואין ראיה לשינוי בטבע¹⁵.

המלצות בענייני מאכלים¹⁶ הרמב"ם השמיט המלצות רבות של חז"ל בענייני מאכלים, ומאידך קבע הנהגות בריאות שהן שונות מדעת חז"ל, ונקבעו בהתאם

שם. [12] כתובות קיא ב. [13] מו"ק יא א. [14] תוס' שם ד"ה כוורא, לתירוצ' א. [15] כס"מ דעות ד יח; ס' באר שבע, בחלק השו"ת סי' לה. וכן משמע בתירוצ' ב של התוס' שם, ובר"ח מו"ק שם. [16] ראה רמב"ם דעות ד י, שכתב שהתמרים הם מהמאכלים הרעים, בניגוד לכמה מקומות בש"ס, שמשמע שהתמרים משובחים — ברכות יא ב, עירובין סה ב, כתובות י ב; וכן כתב שם, שדגים גדולים ושומים הם מאכלים רעים ביותר, ובשבת קיח ב משמע שהם טובים; וכן כתב שם, שהכרוב הוא מאכל רע, ובברכות מד ב משמע שהוא טוב. וראה בארצות החיים למלבי"ם סי' ד ארץ יהודה סק"ד מה שהעיר בנידון, וראה באריכות מה שכתב המלבי"ם בקונטרס עלה לתרופה על פ"ד מהלכות דעות של הרמב"ם. [17] נפש חיה, סי' רח סי"ז; שערים המצויינים בהלכה, סי' לב סק"ב. אך ראה מאמרו של ד. מלאך, תחומין, יח, תשנ"ח, עמ'

לידיעותיו ברפואה¹⁶, ואולי זה משום שנשתנו הטבעים¹⁷.

בישול דג ובשר — לפי הגמרא, אסור לבשל דג ובשר בתנור אחד, מחמת הסכנה לריח רע ולצרעת¹⁸, ולהלכה פסקו שאסור לאכול בשר ודגים ביחד¹⁹. יש מי שכתב, שלשיטת הרמב"ם אין כלל סכנה באכילת בשר ודגים יחד, כי נשתנו הטבעים בזה²⁰. ואף בזה יש מי שכתב, להבדיל בין המקומות שבחז"ל לעומת הרמב"ם, או בין הדגים, ולא בשינוי הטבע²¹; ויש מי שכתב, שאחר האלף החמישי בטלה הסכנה²².

נטילת ידיים בין דג לבשר — מעיקר הדין יש ליטול ידיים בין אכילת בשר לדגים, משום שגורם לצרעת²³. יש מי שכתבו, שבזמננו אין סכנה בכך, כי נשתנו הטבעים²⁴.

371 ואילך, בדעת הרמב"ם בנידון. וראה במאמרו של א.א. שמש, אסיא, עה-עו, תשס"ה, עמ' 89 ואילך, על ההבנה והיחס הידיאטטי-רפואי לירקות, קטניות פירות שונים בימי הביניים. [18] פסחים עו ב. [19] טושו"ע י"ד קטו ב. [20] שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קא. [21] בס' באר שבע, שו"ת בסוף הספר סי' לה. [22] שו"ת מהרש"ם ח"ד סי' קכד, בשם ס' הקנה. וראה עוד בנידון ביש"ש חולין פ"ז סי' טו; שו"ת דברי מלכיא ח"ב סי' נג; שו"ת שם משמעון חיו"ד סי' יג; ערוה"ש או"ח קעב ב; שו"ת לבושי מרדכי חאו"ח מהדו"ת סי' קפו; מלבי"ם, ארצות החיים, ארץ יהודה, הל' נט"ו סי' ד סק"ד; שו"ת יביע אומר ח"א חיו"ד סי' ז-ח. וראה עוד בע' בריאות, הע' 166 ואילך. [23] טושו"ע או"ח קעב ב, וי"ד קטו ב. [24] מג"א סי' קעב סק"א; מ"ב שם סק"ג. אך ראה בשו"ת שבות יעקב ח"ג סי' ע, שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' רמד, שו"ת זכרון

דג וחלב — יש מי שכתב, שאסור לאכול דגים וחלב מפני סכנת צרעת²⁵; ויש מי שכתב, שהדבר תלוי באקלים, ולכן יש מקומות שדגים בחלב מזיקים, ויש שאינם מזיקים²⁶, אך כבר חלקו על דין זה פוסקים רבים²⁷.

מלח לאחר אוכל — לפי הגמרא, יש להקפיד אחר כל אכילה לאכול מלח²⁸. יש מי שכתב, שבזמן הזה נשתנו הטבעים, ואין צורך להקפיד על כך²⁹.

בדיני גלוי, השתנו הטבעים בעניין ארס הנחשים ומציאותם במקומות שונים³⁰, ונחלקו הפוסקים אם עקב כך לא נוהג דין גלוי בזמננו, או שיש להיזהר בזה גם בזמן הזה³¹.

יהודה ח"א סי' פה, וכף החיים או"ח קעג סק"ט. וראה עוד בס' ילקוט יוסף, ח"ג סי' קעג סע' ב-ג; שמירת הגוף והנפש, ח"א סי' א, סי"ז ובהע' שם. [25] ב"י יו"ד סי' פז. וראה כנסת"ג שם בהגב"י אות יט; פת"ש שם סק"ט; מחזיק ברכה שם אות ד. [26] כף החיים או"ח קעג ג. [27] ראה דרכי משה שם; פרישה שם אות ח; ש"ך שם סק"ה; ט"ז שם סק"ג; מחזיק ברכה שם אות ד. מנהג חלק מיהודי ספרד להחמיר ולא לאכול דגים וחלב, וליטול ידיים בין זה לזה, ולעומתם מנהג האשכנזים שלא להחמיר כלל בעניין זה, וכן יש חלק מהספרדים שלא מחמירים עוד בעניין, אם משום שהשתנו הטבעים, או משום שעצם המנהג אין לו מקור בהלכה, ויתכן שיש טעות סופר בדברי מרן הב"י. וראה מאמרו של הרב ח.ד. הלוי, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 319 ואילך. [28] ברכות מ א; טושו"ע או"ח סוסי' קעט. וראה ברמ"א ולבוש או"ח סוסי' קע. וראה עוד בתוס' ברכות מ א ד"ה הבא. [29] מג"א קעט סק"ח. וראה בפמ"ג א"א, מחצית השקל, מ"ב וכף החיים, שם. וראה בשו"ת מהר"ם שיק חיו"ד

בענייני הריון, לידה והנקה

עיבור בביאה ראשונה — חז"ל קבעו, שאין אשה מתעברת בביאה ראשונה³². אמנם יש לציין שמספר נשים מתאורות כבר בזמנים קדומים, שהתעברו מביאה ראשונה, כגון הגר³³, בנות לוט³⁴, רבקה³⁵, לאה³⁶, ותמר³⁷, אלא שברוב המקרים הללו קבעו חז"ל, שהצלחת העיבור בביאה הראשונה היתה לאחר שמיעכו נשים אלו את בתוליהן באצבע³⁸. ומכל מקום כתבו הפוסקים, שבזמן הזה אין לחוש לאותה קביעה, כי נשתנו הטבעים בעניין זה³⁹.

סילוק דמים בהריון — רוב הפוסקים סוברים להלכה, שהדמים מסתלקים

סי' רמד. [30] שו"ת הגר"א הרצוג חיו"ד ח"א סי' לד. [31] ראה ע' בריאות, הע' 136 ואילך. [32] יבמות לד א-ב. [33] בראשית רבה מה ה. [34] בראשית רבה נא יא, וראה ברש"י עה"ת בראשית טז ד, ושם יט לו, וברא"ם ובעה"ת שם. [35] פרקי דר"א פט"ז. [36] תוס' יבמות עו א ד"ה שלא; מהרש"א יבמות לד ב. [37] יבמות לד ב. [38] ראה בע' בתולים הע' 38 ואילך. וראה עוד בעניין התעברות בביאה ראשונה — מאירי יבמות לד ב; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק סי' כב; שד"ח מע' האל"ף אות עז; בני אהובה הל' אישות פט"ו סוה"י; תו"ש בראשית פמ"ט מילואים לאות לח; שו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' צ. [39] שו"ת נובי"ק חאבה"ע"ז סי' כב, ושו"ת נובי"ת חאבה"ע"ז סי' לא; שו"ת חת"ס חאבה"ע"ז ח"א סי' ו. אמנם בשו"ת שיבת ציון סי' עג פירש דברי אביו הנוב"י, שדברי חז"ל נאמרו על הרוב, ועוד טעמים אחרים, ולא משום שינוי הטבעים, וראה עוד בשו"ת משנה הלכות סי' קצ-קצח, אך בשו"ת תשורת ש"י מהדו"ת סי' עב דחה פרשנות זו, והסביר הטעם משום שינוי

מהאשה המעוברת רק לאחר הכרת העובר, היינו לאחר שלושה חדשי הריון⁴⁰, וחוששת לווסתה עד שלב זה של ההריון⁴¹. וכתבו האחרונים, שעיינו ראות בנשים שלנו, שמיד כשנתעברו מסולקות דמים, ונשתנו הטבעים⁴², ובזמנו אף אחת מאלף לא נמצאת שתראה דם בתחילת ההריון⁴³, כמו ששופעת בשעת ווסת, ונשתנו הטבעים בזה, שפוסקת לראות מיד כשמתעברת, ואדרבה אם ממשיכה לראות דם, הרי זה נחשב כמחלה⁴⁴.

אורך הריון — לפי חז"ל, מגין ימי ההריון באשה הוא בין 271-273 ימים⁴⁵. יש מי שכתב, שבזמנו נשתנה הדבר⁴⁶. כמנ כן קבעו חז"ל גילאי הריון שונים לבעלי חיים, כגון ארי וקוף יולדים לשלוש

שנים, נחש יולד לשבע שנים וכד'⁴⁷, וכיום ידוע שזמנים אחרים יש להריונות של בעלי החיים הללו, ולכן יש מי שכתב שנשתנו הטבעים בזה⁴⁸.

פגות — לפי חז"ל, יולדת לשבעה, יולדת למקוטעין, אבל יולדת לתשעה, אינה יולדת למקוטעין, אלא רק בהשלמת החודש התשיעי⁴⁹. וכתבו הראשונים, שכבר תמהו על זה רבים, שהרי החוש מכזיב זה, והניסיון אמת הפכו, שכן הרבה נשים כיוון שנכנסות יום אחד מיום החודש התשיעי, יולדות וולד של קיימא⁵⁰, והטבע מכחיש זאת⁵¹. רוב הפוסקים קבלו את ההנחה, שבעניין זה נשתנה הטבע, ונשתנה הדין⁵², ויש שלא קיבלו הנחה זו להלכה⁵³.

הטבעים. [40] נידה ח ב; רמב"ם איסורי ביאה ט ד; טוש"ע יו"ד קפט לג. [41] סדרי טהרה סי' קצד סק"ז; שו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"ג סי' פא; שו"ת שערי צדק חו"ד סי' קלו; שו"ת אבני צדק חו"ד סי' עט; שו"ת באר משה ח"א סי' מח, ושם ח"ב סי' סח. [42] שו"ת רעק"א סי' קכח. [43] שו"ת אגרות משה חאבה"ע ח"ב סי' ד, ושם, חו"ד ח"ג סי' נב. ומדגיש שעל זה יש לנו עדות דכ"ע, ובתוכן כל מי שיש לו אשה, וכל מורי הוראה דעלמא, חו ידיעה ודאית. וראה עוד בנידון בשו"ת הריב"ש החדשות, סי' ו; שו"ת הבי"ח סי' ק; שו"ת עבודת הגרשוני סי' כא; שו"ת שבות יעקב ח"א סי' עא; שו"ת חסד לאברהם מהדו"ק חו"ד סי' סא; שו"ת נוב"ק חאבה"ע סי' סט; שו"ת בית שלמה חאבה"ע סי' ו; שו"ת מחזה אליהו סי' קה; שו"ת משנה הלכות ח"ה סי' קמח-קמט; הגר"מ פיינשטיין בסו"ת הלכות נידה להרב איידר, ח"א סי' א; שו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קיד, ושם, ח"ד סי' צט (ח); טהרת הבית, ח"א סי' ב ס"ז והע' ז. ולמסקנה הסיקו שלא להקל בזה. וראה עוד בע' הריון, הע' 113 ואילך. [44] נידה לח א-ב. [45] שו"ת התשב"ץ ח"ב סוסי' קא. וראה חלקת מחוקק סי' ד סק"א. וראה

עוד בע' הריון, הע' 28 ואילך. וראה בשד"ח, מערכת ט"ת כלל ה, שנשתנו הטבעים גם ביחס לאורך ימי ההריון יותר משנה, עיי"ש. וראה עוד בשו"ת תשורת שי מהדו"ת סי' קנו; הרב ח.ד. הלוי, תחומין, יז, תשנ"ז, עמ' 319 ואילך. [46] בכורות ח א; בראשית רבה כ ז. וראה ברמב"ן עה"ת בראשית ג יד. [47] תוי"ש בראשית, פ"ג אות פח. [48] נידה לח א-ב. [49] שו"ת הרשב"ש סי' תקיג, ד"ה הטעם השלישי. ומסיק שזה היה נכון בדורות הראשונים, אבל כעת נשתנו הטבעים. ומוסיף שהרבה דברים זכרום חכמים על עניין אחד, ואנו מוצאים אותם על עניין אחר. וראה שו"ת הריב"ש סי' תמו; שו"ת תשב"ץ ח"ב סי' קא. [50] הריטב"א בחי' לנידה לח א. וכתב שאולי לפי מקומם דברו. [51] הרמ"א אבה"ע קנו ד; ביאור הגר"א או"ח שלא ג; שו"ת רעק"א סי' פט; שו"ת מלבושי יו"ט סי' כד; שו"ת חמדת שלמה חאבה"ע סי' עה-עט; שד"ח מע' ט"ת כלל ה; שו"ת טוב טעם ודעת, מהדו"ת תליתאה חו"ד סוסי' רסד; שו"ת אבני נזר חו"ד ח"ב סי' רלח; חו"א חו"ד סי' ה אות ג; שו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' קכג אות יח. [52] שו"ת דברי חיים ח"א חאבה"ע סי' צה,

מצג ילוד — חז"ל קבעו, שבשעת הלידה הזכר יוצא לפניו למטה, והנקבה יוצאת ופניה למעלה⁵⁴. וכתבו האחרונים, שכיום נשתנו הטבעים בזה⁵⁵.

לידה בנינוח קיסרי — המשנה דנה באשה שילדה דרך הדופן, היינו בנינוח קיסרי, וכתב הרמב"ם, שלא יתכן שתחיה האשה לאחר קריעת דופנה, והוא דבר מופלא מאד⁵⁶. אכן כיום דבר זה הוא מן הניתוחים השגרתיים, ואולי נשתנו הטבעים מזמן הרמב"ם⁵⁷. אמנם יש מי שתלה את הדבר בהתפתחות הרפואה, ולא דווקא בשינוי הטבע⁵⁸.

נולד לשמונה — לפי חז"ל והפוסקים, הנולד לשמונה חדשי הריון הרי הוא כאבן,

שלדעתו רוב הראשונים אינם גורסים שיטה זו. וראה עוד בנידון בשו"ת חבלים בנעמיים חלק השו"ת סי' ד סוסק"א; שו"ת יביע אומר ח"ג חאבה"ע סי' א. ולענין בהמה כתב בס' תבואות שור סי' טו סק"ה, שכיוון שלא מצינו כן בפוסקים לגבי בהמה, מאן יימר דאישתני. [53] סוטה יא ב; נידה לא ב; בראשית רבה יז ח; שמות רבה א יד. [54] שו"ת טוב טעם ודעת מהדו"ק חו"ד סוסי' רסד; חו"א יו"ד סי' ה אות ג. [55] רמב"ם, פיהמ"ש בכורות ח ב. וראה עוד ברע"ב ותו"ט שם; פלתי, הל' נידה סי' קצד ס"ד; דעת תורה סי' מה ס"א; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קכה אות ח. [56] שו"ת אגרות משה חו"ד ח"ב סי' עד. [57] פירוש הרב י. קאפח לרמב"ם הנ"ל. וראה עוד בע' לדה, הע' 30 ואילך, והע' 130 ואילך. [58] תוספתא שבת טו ה; שבת קלה א; תנחומא במדבר כא; רמב"ם שבת כה ו; טוש"ע או"ח סי' של ז-ח. [59] רמב"ם מילה א יד; טוש"ע יו"ד רסו יא. [60] חו"א יו"ד סי' קנה אות ד, שכתב שבימים הראשונים היה מיעוט המצוי שנמרו לו וכו' ורובן לתשעה, אבל לא היו נמרים לשמונה, ולפיכך אמרו האי בן שבעה הוא ואשתה, וכמדומה דעכשיו נשתנה

ואין מחללים עליו את השבת, שהוא כמת, ואינו בן-קיימא⁵⁹, ואין מלים אותו בשבת⁶⁰. אכן, בזמנו הנולדים לשמונה הם בני קיימא, גם מכוח עצמם, וגם עקב שיכלול אמצעי הטיפול וההתייאה, ולכן רוב רבני דורנו כתבו, שבעניין זה נשתנה הטבע, ונשתנה הדין⁶¹.

סילוק דמים לאחר הלידה — לפי חז"ל והפוסקים, כל כ"ד חודש לאחר הלידה, האשה מסולקת דמים⁶², בין מניקה ובין לא מניקה, ולכן איננה קובעת ווסת בימי הנקטה⁶³. כיום ידוע שגם בתוך תקופה זו של כ"ד חודש חוזרת לראות, ונשתנו הטבעים. יש מהפוסקים שסמכו על שינוי טבעים זה, וסוברים שכיום אמנם קובעת ווסת בימי מניקותה⁶⁴; ויש

הטבע, וכפי בחינת הרופאים אפשר שהוסיפו השתלמוותם אחר ז' ונגמרו לח'; הגרש"ז אייערבאך, הובאו דבריו בשמירת שבת כהלכתה, פל"ו הע' כד, ובלב אברהם ח"א עמ' טו; שו"ת שבט הלוי ח"ג חו"ד סי' קמא סק"ג, שכתב כי עיינו הראות את השינוי שבני ח' חיים כיום, ולא דווקא על הרופאים סומכים אנחנו, ומבדיל שבזמן חז"ל לא היה תקוה לתניקות אלו, משא"כ כיום. וכן כתב בשו"ת קנין תורה ח"ג סי' מב סק"א; ס' לית חן סוסי' צו; יסודי ישרון ח"ד עמ' רלח. אך ראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ד סי' קכג אות יח, מה שפקפק על כך. וראה בס' תורת היולדת, מהדו"ב פנ"ו הע' ה, בענין פג קטן וטריפה. וראה עוד בשו"ת אמרי יושר ח"א סי' קעז אות ב. וראה באריכות במאמריהם של מ. הלפרין, ג. גוטל, ר. רייס וא. אש, אסיא, חוב' מה-מו, טבת תשמ"ט, עמ' 92, 97, 112. וראה בע' ילוד, הע' 152 ואילך. [61] נידה ז א; ירושלמי נידה א ד. [62] נידה ט א, מחלוקת; רמב"ם איסורי ביאה ט ד; טוש"ע יו"ד קפד ז; שם קפט לג-לד. [63] תוספות חדשים על משנה נידה א ג-ד; ס' ההלכה במשפחה סוף פ"ט הע' 19 וס' גופי הלכות, סי' קפט, במשנת חכמים אות יח,

הסבורים, שלמרות השינוי הזה בטבע, אין לשנות את הדין.⁶⁴

מכמו שהיה בדורות הראשונים.⁶⁹

חולבת ולידה — יש מי שכתב, שבהמות שלנו שונות מבהמות בזמן חז"ל בכך, שבזמננו כמעט שאין פרה חולבת שלא ילדה כבר, וזהו סימן מובהק שפרה זו ילדה כבר בעבר, ולכן וולדה אינו בכור, בעוד שחז"ל לא מסרו סימן זה, מכאן שבזמננו יכולה היתה פרה להיות חולבת, אף על פי שלא ילדה.⁷⁰

בענייני נישואין, פוריות ועקרות

נישואי קרובים — מצווה לשאת את בת אחותו,⁷¹ ויש שהוסיפו שגם מצווה לשאת את בת אחיו,⁷² ובאופן כללי מצינו שמצווה לשאת אשה מקרובותיו ומבני משפחתו.⁷³ ואכן בדורות הראשונים היו מקפידים לשאת קרובי משפחה, כמו

אורך תקופת ההנקה — גזור חכמים שלא ישא אדם מינקת חברו עד שיהיה הוולד בן כ"ד חודש, שהוא הזמן הדרוש לתינוק לינוק.⁶⁵ מן האחרונים יש שפסקו, שבזמננו נשתנו הטבעים, וזמן היניקה הוא קצר יותר, ולכן יכולה להינשא אחרי י"ח או ט"ו חודש.⁶⁶ לעומתם יש שהתנגדו לשינוי ההלכה בגלל השינוי בהרגלי ההנקה, ולא הסכימו לשנות את כ"ד החדשים.⁶⁷

גיל הולדה בפרה ואתון — לפי המשנה, פרה ואתון בוודאי אינן יולדות קודם שלש שנים.⁶⁸ וכתבו הראשונים, שהרי מעשים בכל יום, שפרה בת שתי שנים יולדת, אלא וודאי עתה נשתנה העת

שניהם בשם החזו"א; שו"ת אגרות משה חאבא"ע ח"ב סי' ד וסי' ט; שם, ח"ד סי' מט-נ; טהרת הבית ח"א סי' ב ס"ח. [64] שו"ת אבני נור חו"ד ח"ב סי' רלח; לחם ושמלה, יו"ד קפט סקנ"ד; שו"ת משנה הלכות ח"ה סי' קלט. וראה עוד בשו"ת מחזה אליהו סי' ק, ובשו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' פ. [65] יבמות מב' א; כתובות ס' ב; רמב"ם גרושין יא כה-כו; טוש"ע אבה"ע יג יא. וראה בע' הנקה, הע' 191 ואילך. [66] ראה הגה' חכמת שלמה על שו"ע אבה"ע יג יא, ושו"ת האלף לך שלמה סי' נו; פתחי שערים סי' י; שו"ת אגרות משה חאבא"ע ח"ב סי' ט, וח"ד סי' מט-נ. [67] שו"ת חת"ס חאבא"ע ח"א סי' ל, לב, לה; שם ח"ב סי' קכו; שו"ת מחזה אברהם ח"ג חאבא"ע סי' כט; ערוה"ש אבה"ע סוסי' יג; מהר"ם שיק חאבא"ע סי' כו; שו"ת נטע שורק חאבא"ע סי' ז; הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חאבא"ע עמ' פב. וראה עוד באוצה"פ סי' יג סקע"ד; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' לח.

שלשת האבות שנשאו לנשים מקרובי משפחתם, ובנות צלפחד שנישאו לבני דודיהן, ושיבחו"ח.⁷⁴ אכן יש מהראשונים שכתב, שלא ישא בת אחיו או בת אחותו.⁷⁵ מבחינה רפואית ברור כיום, שלא כדאי לשאת אשה מקרובי משפחה, ובוודאי שיש להימנע מנישואין בדרגת קירבה כמו בת אחיו או בת אחותו, מחשש למחלות תורשתיות.⁷⁶ יש אמנם מהפוסקים, ששללו דברי הרופאים בעניין זה, כי עומדים הם בסתירה לחז"ל,⁷⁷ ואמנם גם הרופאים כיום אינם תמימי דעים ביחס להמלצה כזו, וכעיקר כאשר אין מחלות תורשתיות באותה משפחה.⁷⁸ אכן רוב הפוסקים קבלו את דברי הרופאים, והמליצו לא לשאת קרובי משפחה. יש שנימקו זאת בשל השתנות הטבעים;⁷⁹ ויש שקבלו המלצת הרופאים מנימוקים אחרים, כגון שבימינו אין נושאים לשם שמים, ולכן חשופים יותר

[74] ב"ב ק"ט ב. [75] צוואת רבי יהודה החסיד, אות כב; ס' חסידים סי' תעז. וראה על דבריו אלו בשו"ת נוב"ק חאבא"ע סי' טט, ונוב"ת חאבא"ע סי' עט; שו"ת דברי חיים ח"א חאבא"ע סי' ז-ח; דרכי תשובה יו"ד סי' קטז; שו"ת מע' חתן וכלה, אסיפת דינים אות ה; שו"ת חיים ושלום ח"ב סי' צא; שו"ת באר משה ח"ו סי' קנט-קס; אוצה"פ סי' ב סקמ"א; שו"ת אבן הראשה סי' לא; שו"ת יביע אומר ח"ב חאבא"ע סי' ז אות' ח-יא. וראה בע' תורשה, הע' 134 ואילך. [76] וראה גם — הרב א. יונג, נועם, יב, עמ' שיד-שטז; תל-תלפיות, שנת תרפ"א, סי' כז-לא. [77] שו"ת מהרש"ג ח"ב סי' רמ. [78] ראה ע' תורשה, הע' 134 ואילך. [79] שו"ת אמרי דוד סי' קכא; שו"ת דברי מלכאל ח"ה סי' רב; שו"ת באר משה ח"ו סי' קנט-קס; הרב ד. נ. סלונים, נועם, יב, תשכ"ט, עמ' שיו-שכא; הרב א. חפוטא, נועם, יג, תשל"ל, עמ' פג-קג. [80] שו"ת באר משה שם; שו"ת אבו

גילאי פוריות — לפי חז"ל, אשה הנישאת פחות מבית עשרים שנה יולדת עד ששים, נישאת בת עשרים יולדת עד ארבעים, נישאת בת ארבעים שוב אינה יולדת.⁸¹ אכן, מהאחרונים הוכיחו שנשתנה הטבע בזה.⁸²

גיל נישואין — יש מי שכתב, שהמקדים לישא אשה כשהוא בן י"ג, הרי זה מצווה מן המובחר.⁸³ אכן, יש שכתבו, שזה היה נכון רק בדורם, אך בדורות אלו נחלשו הטבעים, ונשתנו הדורות, ואין לזוהר בזה.⁸⁴

ניקב אשך — לפי חז"ל והפוסקים, אם ניקבה אפילו ביצה אחת בזכר, הרי זה פסול מלבוא בקהל.⁸⁵ ובהכרח אינו מוליד במצב כזה, שכן הגדרת פצוע דכא הוא מי

הראשה סי' לא; שו"ת שם אריה סי' כז; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט סי' מד. [81] ב"ב ק"ט ב. וראה רש"ם ויד רמה שם. ובס' חסידים סי' תצא כתב, שלא לשאת אשה בת ארבעים. ובשו"ת חת"ס ח"ו סי' מז, ובשו"ת דובב מישורים ח"א סי' יג, ביטלו שידוך בגלל מאמר זה של חז"ל. לעומתם ראה בשו"ת האלף לך שלמה חאבא"ע סי' ט, ושו"ת אמרי דוד סי' קכא, שפסקו שלא לבטל השידוך. וראה עוד באריכות בשו"ת נחלת אביי סי' יא-יב; שו"ת ציץ אליעזר ח"ו סי' מח פ"א סק"ה. [82] שו"ת אמרי דוד, שם; שו"ת תשורת ש"י, מהדו"ת סי' עב; שו"ת היכל יצחק חאבא"ע ח"א סי' ו. וציין שם שאכן הרמב"ם, טור ושלחן ערוך לא הביאו מאמר זה להלכה. וראה עוד בשו"ת ישכיל עבדי ח"ו חאבא"ע סי' קיב. [83] טור אבה"ע סי' א, וראה בב"י שם. [84] ברכ"י שם סק"ז; פת"ש שם, סק"ב. [85] יבמות עה א-ב; רמב"ם אסורי ביאה טז ז; טוש"ע אבה"ע ח' ז. וראה באוצה"פ שם.

שאינו יכול להוליד בגלל פגיעה באיברי ההולדה⁸⁶. אכן, בזמננו ידוע שאנשים כאלו מולידים, ואדרבה, הרבה פעמים עושים ביופסיה בביצה, דווקא כדי לברר את מצב הפוריות, ולסייע בפוריותו של הגבר. ועל כן כתב אחד מפוסקי דורנו, שברור שנשתנו הטבעים בזה, והכריע שאמנם יש לקבל את המצב כפי שהוא כיום, שהתורה קבעה איסור ביאה בקהל דווקא למי שאינו מוליד, ומסרה התורה לחכמים באומדנותם שיאמרו מי הוא מהם שאינו מוליד. ולכן ניקבה הביצה, אף שחז"ל קבעו לאיסור, אבל כיוון שעתה רואים אנו, שהרופאים מנקבים ונוטלים משהו מהביצה, ואף על פי כן מולידים, כשר לבוא בקהל⁸⁷.

אשך אחד נחלקו הפוסקים בשאלה אם איש שיש לו רק ביצה אחת יכול להוליד, יש מי שכתבו, שאף שמהתלמוד⁸⁸ משמע שאינו מוליד, הרי מעשים בכל יום

שמולידים אותם שחותכים להם הרופאים ביצה אחת⁸⁹, וכן גדולי הפוסקים מעידים שבעל ביצה אחת מוליד, וכן מעידים גדולי הרופאים, ואף שבירושלמי אמרו שאינו מוליד, מכל מקום נראה שהדבר תלוי בשינוי האקלים, וגם הזמנים נשתנו בכמה עניינים⁹⁰.

בענייני מילה

מציצה — חז"ל חייבו לבצע מציצה לאחר המילה, כדי שלא יבוא התינוק לידי סכנה⁹¹. אכן, הרופאים בדורות המאוחרים סברו, שלא רק שאין סכנה בהימנעות מהמציצה, אלא שיכולה להיות סכנה במציצה, והיא החשש מפני זיהום. בכל זאת הכריעו האחרונים, שאין לבטל את המציצה, אף על פי שהרופאים כיום סבורים אחרת, ואין לומר בזה שנשתנו העתים⁹², ואף-על-פי שיתכן שחז"ל אמרו דבריהם רק למקומותיהם, ולפי טבע זמנם,

ח"ב סי' ג ענף ב. וראה עוד בע' סריס, הע' 121 ואילך והע' 276 ואילך. [91] שבת קלג ב; רמב"ם מילה ב. ב. וכתב בקצוה"ח סי' שפב סק"ב, שהמציצה אינה אלא לרפואה. אמנם יש שכתבו, שטעם המציצה איננו רק מטעם סכנה, אלא שהיא מעיקר מצות מילה, או מטעמים שלא נתבררו לנו, ולכן לא שייך לדון כאן מדין נשתנו הטבעים — ראה שו"ת בנין ציון סי' כג; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' רמד; סי' יפה דעת, קונט' זכרון מרדכי; שו"ת באר משה ח"ו סי' קס אות ז. ויש להעיר, שהר"ן בחידושויו לשבת קלב הסתפק בכך. וראה מאמרו של ד"ר י. לוי, נועם, ט, עמ' רפה. וראה בע' מילה, הע' 280 ואילך. [92] שו"ת מהר"ם שיק חאו"ח סי' קנב, וחיו"ד סי' רמד; שו"ת בנין ציון סי' כג-כד; שו"ת מהר"י אסאד חו"ד סי' רנח; שו"ת אבני נזר חו"ד סי' שלח; שו"ת דעת כהן סי' קמ-קמב; שו"ת דברי מלכאל ח"ד סי' פז; שו"ת קונט' המציצה;

אין סומכים על הרופאים בעניין זה, כי הוא ספק סכנה, ואין הולכים בו אחר הרוב⁹³.

יום שלישי לאחר המילה — לפי חז"ל והפוסקים, מרחיצים את התינוק ביום השלישי למילתו, ואפילו בשבת, משום סכנה⁹⁴. אכן, יש שפסקו, שבזמננו נשתנו הטבעים, ואין עוד סכנה באי-רחיצת התינוק ביום השלישי למילתו⁹⁵; ויש שכתבו, שאמנם נוהגים עדיין לרחוץ התינוק ביום השלישי למילתו, אך כיום אין הוא מסוכן כל כך כמו בימי הגמרא⁹⁶.

בעניין התינוק הירוק, שקבעו חז"ל שיש סכנה למולו, אין משגיחים לדברי הרופאים, שקבעו שאין בזה סכנה⁹⁷. וכן קבעו הפוסקים, שאין סומכים על הרופאים כשאומרים שיש למולו, במקרים שלפי הפוסקים יש סכנה באותו מצב⁹⁸.

ביאורו"ל אור"ח ריש סי' של; ערוה"ש יו"ד רסד יט; שו"ת מנחת יצחק ח"ה סי' כד; שו"ת הר צבי חו"ד סי' ריד; שו"ת שבט הלוי ח"ב סי' קל-קלא. ומה שכתב בתפארת ישראל, שבת יט ב, בועז סק"א, שלא שייך כאן שינוי הטבע, כי יש תועלת רפואית במציצה גם לדעת הרופאים כיום, ע"י מניעת נפיחות ובצקת של הגיד (וכן כתב בשו"ת יד אלעזר, סי' נה). יש להעיר, שאין לדברים אלו הצדקה רפואית. [93] שו"ת מהר"ם שיק, חו"ד סי' רמד; שו"ת דעת כהן סי' קמ. [94] שבת קלד ב; רמב"ם מילה ב, ח, ושבת ב, יד; טור אור"ח שלא. [95] ב"י אור"ח סי' שלא; שו"ע אור"ח שלא ט. וראה בבאר הגולה שם; מ"ב שם סקל"א; תפא"ר שבת יט בועז סק"א; שו"ת דעת כהן סוסי' קמ; שו"ת כנסת יחזקאל חאו"ח סי' טז. [96] רמ"א שם; מ"ב שם סקל"ב. וראה עוד בשו"ת שואל ומשיב מהדו"ת ח"א סי' פט, וח"ד סי' נח; שו"ת בנין ציון סי' כד; שו"ת דעת כהן

בענייני האנטומיה של איברי בני אדם ובעלי חיים

מבנה איבר המין של הזכר — חז"ל והראשונים תיארו שני נקבים באיבר המין של הגבר, אחד מוציא שתן ואחד מוציא שכבת זרע, ואין בין זה לזה אלא קקליפת השום⁹⁹. יש מי שכתב, שבדבר זה נשתנו הטבעים, ואצלנו אין בגיד אלא שביל אחד, והזרע נכנס בגיד בראשו שסמוך לגוף¹⁰⁰. ויש מי שחולק על כך, וסבור שכוונת הגמרא למוצא משותף פנימי, המצוי לפני הגיד, ולא מקום חיצוני, ובכך לא נשתנו הטבעים¹⁰¹.

מבנה הריאה בבהמות — חז"ל תיארו אונה נוספת בריאה הימנית, שמצויה רק בחיות הבר, ונקראת עינוניתא דוורדא¹⁰². אכן, כיום מוצאים אונית זו בכל הבהמות, ובזה נשתנה העת מכמו שהיה בדורות ראשונים¹⁰³.

סי' קמ; שו"ת אמרי נועם סי' ב; שו"ת היכל יצחק חאבה"ע ח"א סי' ח סוסק"ד. וראה באריכות במאמרו של מ. הלפרין, ספר רפאל, תש"ס, עמ' קסא ואילך. וראה עוד בע' מילה, הע' 400 ואילך. [97] שו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' פח. [98] ראה זוהר הברית סי' י; אות שלום סי' רסג. וראה עוד בע' מילה, הע' 605 ואילך. [99] בכורות מד ב; יבמות עה ב. וראה רמב"ם איסורי ביאה טז ח; טוש"ע אבה"ע"ז סי' ה סע' ג, ט. [100] חזו"א אבה"ע"ז סי' יב סק"ז. וראה גם בס' פאר הדור ח"ד עמ' קמב. [101] שו"ת חשב האפוד ח"ב סי' ח. וראה בעניין זה בשו"ת ציץ אליעזר ח"י סי' כה פכ"ז; שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' כב; נשמת אברהם חאבה"ע"ז סי' ה אות ג; מ. הלפרין, עמק הלכה, ב, תשמ"ט, עמ' 176 ואילך. וראה עוד בע' סריס, הע' 108 ואילך. [102] חולין מז א. [103] תוס' חולין מז א ד"ה כל הני; תוס' ע"ז כד ב ד"ה פרה; הרא"ש

האליה של הכבש

האליה של הכבש — על פי התורה יש לכבש זנב הנקרא אליה, שאותו מקריבים על המזבח¹⁰⁴. כיום קיימים מינים שונים של כבשים שאין להם כלל זנב (אליה), ובעיקר מדובר בגזע המרינו שמוצאו מספרד והוא מהווה כחמישית מכלל הכבשים בעולם. יש מי שכתבו, שהשתנו הטבעים בזה, והכבשים הללו כשרים לאכילה, וצמרם כשר לטווית ציצית ולמצות ראשית הגז, אלא שספק אם הוא כשר להקרבה על המזבח¹⁰⁵.

בעניין הרפואות שבחז"ל

רפואות שבחז"ל — כתבו הגאונים והראשונים, שאין להשתמש ברפואות

שתיארו חז"ל בש"ס¹⁰⁶. יש שנימקו זאת בכך שהשתנו הטבעים, והרפואות שבש"ס אינן טובות בזמן הזה¹⁰⁷; יש שכתבו, שאסור להשתמש ברפואות המוזכרות בתלמוד, ואף יש חרם קדמונים על כך, כדי שלא להרהר אחרי חז"ל, ולא להוציא לעז על חז"ל¹⁰⁸; יש שכתבו, שאין אנו מבינים את שמות העשבים המוזכרים בחז"ל, ואין אדם יכול לעמוד על עיקריהם¹⁰⁹; ויש מי שכתב, שחז"ל לא היו רופאים, ואין אלו דברי מצווה, ולפיכך אין לסמוך על דבריהם¹¹⁰.

הקזת דם היתה נפוצה ונצרכת בימי חז"ל¹¹¹. יש מי שכתב, שהראשונים הוכרחו להקזה, והאחרונים הקזה סכנה

חולין פ"ג סי' טז; מאירי חולין מז א ד"ה לא היתה; חידושי הרשב"א ע"ז כד ב. וראה בע' רא"ת, הע' 24 ואילך. [104] ויקרא ג ט. [105] שו"ת אגרות משה ח"א ח"ד סי' קכג; שו"ת שבת ח"ח סי' רלו. וראה שם שמביא דיוק מהמלבי"ם, שבתורה לעתים מכונה בעל חיים זה בשם כבש ולעתים בשם כשב. לדעתו כבש הוא על שם כיבוס, היינו הוא נקרא כך על שם צמור, וכשב הוא מלשון שמנת עבית כשית, היינו שומן וחזק, והוא נקרא כך על שם האליה השמנה. כאשר מדייקים בתורה מוצאים שרק במקום שמדובר על הקזת האליה הוא מכונה כשב. לכאורה מכאן שכבר מהתורה היה ידוע על שני סוגי כבשים — כאלו שיש להם אליה, וכאלו שאין להם אליה. [106] ראה אוצר הגאונים, גיטין ע"א. [107] תוס' מו"ק יא א ד"ה כוורא; שו"ת הרשב"א ח"א סי' תיג; יש"ש חולין פ"ח סי' יב; שו"ת בשמים ראש סי' רנט; שו"ת חות יאיר סי' רלד; ספר ברית עולם להחיד"א על ס' חסידים סי' תעז, שכתב שעתה אין מועילות רפואות שבש"ס, וכמו לענין זוגות שהיה סכנה בדבר, ושוב ליכא קפידא; פלפולא חריפתא ע"ז פ"א סי' י אות ה, בדעת הרמב"ם; חזו"א יו"ד סי' ה אות ג; שו"ת אגרות משה

חאבא הע"ז ח"ב סי' ג ענף ב; שם, חזו"מ ח"ב סי' עג אות ד; שם, חזו"מ ח"ג סי' לו. [108] סי' הקובץ על הל' דעות ד ח, ובשו"ת שם אריה חזו"ד סי' כז, בהסבר שיטת הרמב"ם שהשמיט כל הרפואות האמורות בש"ס, וראה בכס"מ שם הי"ח; המהר"ל בחלק ליקוטים שבסוף הספר, והובאו דבריו בהגהות רעק"א ליו"ד שלו א. וראה על דבריו בשו"ת אור לי בסוף שו"ת סי' עז, ובשו"ת מע' הרי"ש כלל נד; יש"ש חולין פ"ח סי' יב. בענין "חרם הקדמונים" שמוזכר בדברי היש"ש והמהר"ל, משער הרב י. שציפנסקי, הדרום, תשרי תשכ"ו, שזהו אחד מחרמי רבנו גרשום מאור הגולה, שכן דרך הפוסקים הראשונים לקרוא לחרמי רגמיה בשם "חרם קדמונים". [109] המהר"ל, שם; שו"ת חות יאיר סי' רלד. [110] רב שרירא גאון, הובאו דבריו באוצר הגאונים גיטין סח ב, ובתשובות הגאונים סי' שעז. וראה עוד בס' אשל אברהם (ניימרק) ח"א תש"ח פירות גינותר סי' כב, ומהדו"ב תש"י, פירות גינותר סי' סד. וראה במהרש"א ח"א גיטין סח סע"ב, בטעם הדבר שנכללו עניני רפואות בתלמוד. וראה עוד בע' רפואה, הע' 145 ואילך. [111] ראה ע' דם, חלק ד.

להם, כי נשתנו הגופים החיים¹¹².

עקירת שיניים — לפי חז"ל מומלץ שלא לעקור שיניים, אפילו במצב של מחלה¹¹³. ויש מי שכתב, שבזה נשתנו הטבעים, ואין נזהרים בזה, ושומעים לרופאים לפי הצורך¹¹⁴.

בענייני סגולות, שדים, רוח רעה וחלומות

קיום שדים ורוחות — יש מי שכתב, שכל עניין השדים אינו אלא דברי הבאי¹¹⁵; ויש מי שכתב, שאין אנו מבינים מה שקבעו חז"ל בעניינים הסגוליים, והם דברים למעלה מן הטבע,

ומקובלים על פי החכמה האמיתית¹¹⁶. יש מהגאונים שכתבו, שעכשיו אין המזיקים מרובים כבזמן הגמרא¹¹⁷, ומהראשונים והאחרונים יש הסבורים, שבזמננו אין עוד שדים, רוחות רעות, כשפים ועניינים סגוליים שונים, אשר תוארו באריכות בחז"ל, ואשר היוו יסוד להלכות שונות¹¹⁸. יש מי שכתב, שבכל העניינים הסגוליים לא אומרים חמירא סכנתא, ולכן לפחות יש לסמוך על קולות שונות שהזכירו הפוסקים בעניינים סגוליים שונים¹¹⁹. ובעיקר יש לציין, שהרמב"ם השמיט מהלכה כל מה שנוגע לרוח רעה, שדים ומזיקים, עין הרע, כשפים וכיו"ב, בין אם השמיט לחלוטין מהלכה¹²⁰, או שפסק מהלכה אך נתן טעם אחר¹²¹. והטעם:

לחוש לשדים, והוא על פי הגמ' פסחים ק"ב ב, שאביי גירש כל המזיקים הללו — סי' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא פ"ח. וראה במכתב לחזקיהו בשד"ח או"ח ריש סי' א, שמה שאין מצוי רוח רעה בזמננו הוא משום שנשתנו הטבעים. וראה עוד באריכות בקול יהודה על הכוזרי, מאמר ד, אות כד. ובדין אכילה ושתייה של זוגות — פסחים ק"ט ב, שאסרו משום סכנה על ידי מזיקים וכשפים, בזמננו אין מקפידים וכו', כי לא שכיחים מזיקים — ראה ערוך ע' שב, בשם רב האי גאון; תוס' חולין קז ב ד"ה התם; שו"ת יביע אומר ח"א חזו"ד סי' ט אות ב, וח"ג חזו"א סי' ב אות ד, וח"ד סי' א אות ד, וח"ה סוסי' א, וח"ט חזו"א סי' ד. [119] הליכות שלמה ח"א פ"ב הע' 103. [120] כגון הדין ביבמות ק"ב א — ומשיאין על פי בת קול; שבת ק"ט ב — בענין נטילת ידיים שחרית; מגילה ג א — האיסור ליתן שלום בלילה; שבת ק"א ב — האיסור לישון יחיד בבית בלילה; פסחים ק"א א — איסור זוגות. [121] כגון סנהדרין ו ב — מתרה מפי עצמו (הל' סנהדרין יב ב); ברכות ג א — תפילה בחורבה (הל' תפילה ה ו); הל' רצח יב ו; פסחים ק"ב א — בענין תבשיל תחת

[112] חזו"א יו"ד סי' ה אות ג. [113] פסחים ק"ג א. [114] שערי הלכה ומנהג, ח"ג סי' קלא. ויש לציין שדין זה לא הובא כלל ברמב"ם ובטושו"ע. [115] מאירי סנהדרין צו א. וראה בשו"ת הדרב"ז ח"ג סוסי' תז. [116] שו"ת חות יאיר, סי' רלג; ערוה"ש או"ח רמ"י. וראה בשו"ת הרשב"א המיוחסות לרמב"ן, סי' רפו. וראה על מהות המזיקים הללו בכלל בס' נשמת חיים מאמר שלישי פ"ב ופ"ג באריכות. [117] רב האי גאון, הובא בערוך ע' אספרגוס. [118] תוס' יומא עז ב ד"ה משום. וראה בהסבר התוס' בשו"ת חת"ס חזו"ד סי' קא, ובס' תפארת צבי, הל' בשר בחלב סי' צא; יש"ש חולין פ"ח סי' יב, שכל הרוחות לא שכיחים האידנא; רמ"א או"ח שכתב לה, שאין סכנה ברוח רעה (אך ראה באורחות חיים, שם סק"ד, מה שהקשה על הרמ"א. ואולי כונת הרמ"א שדווקא באותו ענין אין סכנה ברוח רעה); מג"א סי' ג סק"ט וסק"א; בכור שור, שבת פ"א, שכתב שכל הדברים הסגוליים המבוארים בש"ס נשתנו בדורות אלו, ואין עתה כל כך למיחש בעי' שו"ת יהודה יעלה חזו"א סוסי' ט, שכתב שהאמוראים האחרונים החרימו שלא יראו המזיקין בין הבריות, ואין

שלדעתו נשתנו הטבעים בעוניים אל¹²², או שכלל לא האמין בשדים ורוחות לכתחילה¹²³. לעומתם, יש מהפוסקים הסבורים שלא נשתנו הטבעים בזה, ועדיין מצויים שדים, רוחות רעות וכיו"ב¹²⁴, או שעל כל פנים יש לחשוש לכל אותן הסכנות שמנו חז"ל¹²⁵.

דברים שקשים לשכחה – חז"ל והפוסקים אסרו דברים הרבה משום שקשים לשכחה¹²⁶, ויש מי שכתב, שהטעם שמקילים ואין מקפידים בדברים אלו בזמננו הוא משום שנשתנו

הטבעים¹²⁷.

בעניין פתרון חלומות – יש שכתבו, שבזמננו אין בקיאים בפתרון חלומות, וכן שנשתנו פתרוני החלומות מזמן חכמי הגמרא לזמננו, כמו שנשתנו הרפואות שבזמניהם¹²⁸.

בענייני שבת

מצבי סכנה על פי חז"ל – באופן כללי דנו הפוסקים במצבים שחז"ל איבתנו כמסוכנים, ועקב כך התירו לחלל עליהם

המיטה (הל' רוצח יב ה). [122] לח"מ שביתת העשור ג ב; תבואות שור סי' ו סק"ד; מלבי"ם ארצות החיים, ארץ יהודה, הל' נטילת ידים, סי' ד סק"ד; הגה' ציון וירושלים לירושלמי מ"ק ג ה; נמוקי הגרי"ב הל' רוצח פ"ב; תפארת צבי, הל' בב"ח סי' צא; שו"ת שואל ומשיב תניינא ח"ד סי' פז; שו"ת שם אריה חיו"ד סי' כז; שו"ת גליא מסכת חאבה"ע"ז סי' יא; נפש חיה סי' ג סי"ו. ובשו"ת חת"ס חיו"ד סי' ק ד"ה איברא כתב, שהרמב"ם סמך עצמו בחיבורו על ידיעותיו בטבעיות ורפואיות, ולכן כאשר ניסה בחכמותו ומצא שנשתנו הטבעים, השמיט מחיבורו, ונאמן עלינו הרמב"ם גדול הרופאים. וראה באריכות בשו"ת יביע אומר ח"א חיו"ד סי' ט-י, בדעת הרמב"ם והחולקים עליו בנידון. וראה עוד בעניין רוחות, בדברי החיד"א בס' ברית עולם על סי' חסידים סי' תעו; יש"ש חולין פ"ח סי' יב. [123] ראה ס' השתנות הטבעים בהלכה, פ"ז; ד. מלאך, תחומין, יח, תשנ"ח, עמ' 371 ואילך. [124] רש"י יומא עז ב ד"ה מדיחה, וראה לח"מ שביתת העשור ג ב; הראב"ד רוצח יב ה; שו"ע אבה"ע"ז יו י; הגרי"א במעשה רב אות צה, ובפאת השולחן סי' ב סק"ב; תפארת צבי, הל' בב"ח סי' צא; המהר"ץ חיות, מבוא התלמוד פ"א, בכל כתבי מהר"ץ חיות ח"א עמ' שמא. וראה עוד בע' רפואה, הע' 262 ואילך. [125] יש"ש חולין פ"ח סי' יב; שו"ת שלמות חיים ח"ד סי' ד אות ה.

וראה בפר"ח יו"ד סי' קטז סק"ט; כנסת הגדולה יו"ד קטז הגב"י אות כז ואילך; שו"ע הרב הל' שמירת גוף ונפש; מנורת המאור נר ו, שאספו כל מאמרי חז"ל הנוגעים לסכנה. וראה בשו"ת נובי"ת חאבה"ע"ז סוסי' עט; שו"ת שם אריה חיו"ד סי' כז; ס' אומר השכחה להגרי" פיק בסוף הספר אות צא, שתמחה מדוע השמיטו הרמב"ם והשו"ע ויתר הפוסקים את ענייני הסכנה המוזכרים בש"ס. וראה עוד בס' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא, פ"ח. [126] כגון המבואר בהוריות יג ב. וראה עוד בפמ"ג א"ח סי' ב א"א סק"א, ובס' שמירת הגוף והנפש, מבוא, פ"ח. [127] שו"ת משנה הלכות ח"ג סי' סא. אך ראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ט סי' ח סק"ז, שיש לחוש לכל דבר שאמרו, שהוא קשה לשכחה. וראה עוד בס' שמירת הגוף והנפש, שם. וראה בס' מעדני שלמה ח"א עמ' קמו, שהגרש"ז אויערבאך סבר שאין כלל ברור באיזה דברים צריכים להיזהר כיום ובאיזה אין צורך להיזהר. ובס' הליכות שלמה ח"א פ"ב הע' 103 כתבו בשם הגרש"ז אויערבאך שכל אלו הדברים אין בהם איסור מן הדין אלא משום זהירות, הלכך יש לסמוך על הקולות המוזכרים בספרים. וראה גם בשו"ת שבט הלוי ח"ג סי' קסט וח"ו סי' קיא. וראה בשו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סי' כ שראוי להחמיר בדברים המפורשים בש"ס, אבל אם הדברים שונים ממה שהיה בזמן התלמוד, אין להקפיד. [128] רב

את השבת, וכיום סבורים שאין סכנה במצב זה, האם אומרים שנשתנו הטבעים ואין מחללים שבת. יש שכתבו, שבמצב כזה אין שומעים לרופאים האומרים להיפך מדברי חז"ל, כי טועים הם¹²⁹, ושקר הם אומרים¹³⁰, ואנו אומרים שאין הם בקיאים בכך¹³¹, ואין אנו אומרים בזה שנשתנה הטבע לעניין חולאים המוזכרים בגמרא שהם סכנה¹³². ואם משמע מחז"ל, שאין במצב מסויים משום סכנה, ולפי דעת הרופאים יש בדבר זה סכנה, סומכים על הרופאים, ואפילו על רופא גוי, לחלל השבת, שענייני רואות השתנות הזמנים בכל הדברים האלה¹³³. ויש מי שכתב, שאם רק רופא אחד אומר שאין סכנה נגד מה שחז"ל קבעו לא סומכים עליו, אבל אם הוא דבר מוסכם אצל כל הרופאים שאין סכנה, אז סומכים על הרופאים¹³⁴.

החזרת שבת – לפי חז"ל והפוסקים, מותר להחזיר את השבת בשבת מדין סכנה¹³⁵. יש מהפוסקים הסבורים, שנשתנו

שו"ע, א"ח רפח ז; מלבושי יו"ט א"ח רפח ה. וראה ע' חלום. [129] ב"ח א"ח סי' שכח ד"ה החושש. [130] פמ"ג א"א ומשב"ז א"ח שכח סק"ב. [131] מ"ב סי' שכח סק"ח. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"י סק"ו. [132] מנחת שבת סי' צב סק"ב. אך ראה בס' נשמת אברהם חא"ח סי' שכח סוסק"ב, שחיים אין מקפידים כ"כ לחלל שבת על מחלות ופציעות שקבעו חז"ל לסכנה, אולי מפני חוסר בקיאותנו לזהות בוודאות את המחלות המוזכרות בש"ס. אך עדיין צ"ע על דברים פשוטים, כמו מכה על גב היד או הרגל, שאין לבאורה מקום לטעות, וראה מה שכתב שם בזה, ועדיין צ"ע שלפחות מדין ספק פקוח נפש יהא צריך לחלל השבת. וראה בס' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא סופ"ו, שהקשה מדברי המג"א בס' קעג, שקבע השתנות הטבעים אף בדבר של סכנה, ואף בתפא"י שבת

הטבעים בזה, וכיום אין סכנה באי-החזרת השבת¹³⁶; ויש מי שכתב, שבכל סכנת איבר הדין הוא כך, כי כנראה נשתנו הטבעים בזה¹³⁷.

תחת מפולת – אדם שנמצא תחת מפולת ואיננו נושם, נחשב על ידי חז"ל כמת, ואסור לחלל עליו השבת¹³⁸. אכן, מרבני דורנו כתבו, שבזמננו חייבים לטפל בו, שכן כאמצעות שיטות ההחייאה המשוכללות ניתן כיום להצילו¹³⁹.

בענייני טריפות

הגדרת טריפה בבהמה – לפי הגדרת התלמוד¹⁴⁰, קביעת טריפות בבהמה תלויה בכך, שלא תחיה הבהמה עם פגיעה זו י"ב חודש. וכבר נשאלו הראשונים, מה דינה של בהמה שיש לה מהטריפות שמנו חז"ל, ובכל זאת חיה יותר מ"ב חודש. והשיבו באריכות, שאין לשמוע למי שמיקל בכך, ושאסור להוציא לעז על חכמים בזה,

יט ב בבועו אות א כתב, שיש מקום אפילו להקל כדעת הרופאים במקום סכנה, שהם בקיאים יותר. [133] שו"ת בשמים ראש סי' רנט. [134] הגרי"ש אלישיב, הובאו דבריו בס' שמירת הגוף והנפש שם. וראה עוד בע' שבת, הע' 281 ואילך. [135] שבת קמו א; טושו"ע א"ח שכח מז. [136] הרמב"ם השמיט דין זה, והסביר הערה"ש א"ח שכח לח-מ, שטעם הדבר שלדעת הרמב"ם כרופא, תלוי הדבר באמירת הרופאים, ולכן אין לכלול בזה כללים. וראה עוד מאמרו של ע. טל-אור, חוב' אסיא, מב-מג, ניסן תשמ"ז עמ' 52-61. [137] שו"ת ציץ אליעזר ח"ח סי' טו פ"י סק"ט. [138] יומא פה א; רמב"ם שבת ב יט; טושו"ע א"ח שכח ד. [139] הגרש"ז אויערבאך, הובאו דבריו בנשמת אברהם חא"ח סי' שכח אות ה; לזית חן סוסי' צג. [140] משנה חולין ג א, וגמ' חולין נו ב.

וייבטל המעיד נגד חז"ל ואלף כיוצא בו, ואל תיבטל נקודה אחת ממה שהסכימו בו חכמי ישראל¹⁴¹, ושאינ לנו לדון בדיני תורתנו ומצוותיה על פי חכמי הטבע והרפואה, ואנחנו על חכמינו ז"ל נסמוך, ואפילו יאמרו לנו על ימין שהוא שמאל¹⁴², ואין להוסיף ואין לגרוע על הטריפות שמנו חז"ל, ואפילו אם נראה על פי דרכי הרפואה בימינו שאפשר שתחיה או תמות להיפך ממה שקבעו חז"ל, אין

לך אלא מה שמנו חכמים¹⁴³. אכן, יש להעיר על רשימה לא מבוטלת של תוספות בטריפות שהוסיפו הפוסקים, אף על פי שאין להם מקור ישיר בתלמוד¹⁴⁴, ולא ברור על סמך מה נוספו הטריפות הללו.

יש מן הראשונים הסוברים, שדברי חז"ל נאמרו על הרוכ, אבל גם הם ידעו, שייתכן שמיעוט הבהמות יחיו למרות נוכחות הטריפות שהגדירו חז"ל¹⁴⁵, ולכן

מו ס"ק לג – בענין היפוך איברי הבטן; שו"ע יו"ד מו ו – בענין סירכות ובעיות במעיים; שו"ע יו"ד מא ג, וברמ"א שם – בענין יבש ונמוק הכבד; דרכ"ת סי' מא ס"ק לג – בענין בעיות בכבד, וראה בשו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' יח; דרכ"ת סי' מא ס"ק לה, לה – בענין נשתנה צבע הכבד; שו"ע יו"ד מא י – בענין שני כבדים, וראה בשו"ת נובי"ק חו"ד סוסי' ה; שו"ע יו"ד סי' מא ס"ק חט – בענין טריפות בטרפס, וראה בדרכ"ת סי' מא ס"ק נח; שו"ת הרשב"א ח"א סי' ג, קה, תכט וח"ז סי' קסג, ראב"ד חולין סי' אלף ופט אות ח – מחלוקת בענין חסר כס מרה או ב' מרות, וראה עוד שו"ת דב"ז ח"א סי' קמה, שו"ע יו"ד מב ב-ז, שו"ת שו"מ מהדור"ק ח"ב סי' צד, שו"ת הר צבי חו"ד סי' ל, שו"ת אגרות משה חו"ד ח"א סי' י; כרתי ופלתי סי' מו ס"ק ח, שפ"ד שם ס"ק טו, תבוש' סי' מג סק"ה – בענין הקטנת הטחול; שו"ע יו"ד מג ה ברמ"א – בענין מספר טחולים. וראה ברמב"ם שחיטה ו, שאמנם מכשיר; רמ"א יו"ד מג ב – נימוק, לקה ונרקב הטחול; דרכ"ת מג ס"ק כג – בועה בטחול; שו"ת הרדב"ז ב' אלפים רסה, דרכ"ת סי' לא סק"ב – בענין מים במוח; שו"ע יו"ד לא ג – בענין תולעים במוח. בודאי ניתן ליישב חלק מהדוגמאות הללו או כולם, אך כעת לא מצאתי להם תשובה. [145] רמב"ן חולין עו א; מאירי חולין מב א; הרא"ה בדרך הבית בית שני שער ג; ישי' חולין פ"ג סי' פ. וראה ברמ"א יו"ד נו סוסע' יח, ובש"ך יו"ד נו סקמ"ח. ומסיק הש"ך שם, שבמקום שיש מחלוקת בין הפוסקים בעניני טריפה, וראים אנו

[141] שו"ת הרשב"א ח"א סי' צח. [142] שו"ת הריב"ש סי' תמו. [143] רמב"ם שחיטה י יב-ג. ומה שלכאורה הוסיף הרמב"ם עצמו טריפת ניטל לחי עליון (הל' שחיטה ח כג), כבר תמזהו עליו חכמי לונגל, והשיב להם הרמב"ם – ראה בשו"ת הרמב"ם מהדור' בלאו סי' שטו, וראה בכס"מ, מ"מ ולח"מ על הרמב"ם שם; ומה שלכאורה הוסיף הרמב"ם טריפת צומת הגידין שבעוף – שם ח יד, ראה השגות הראב"ד שם, ודברי המגדל עוז והרדב"ז שם, וראה בשו"ת הריב"ש סי' תמו. וראה בחזו"א יו"ד סי' ה אות ג, ובשו"ת אגרות משה חאבה"ע"ז ח"ב סי' ג ענף ב, חח"מ ח"ב סי' עג סע' ד, וחיו"ד ח"ג סי' לו, מה שתמזהו על דברי הרמב"ם הללו. וראה בהעמק דבר לנצי"ב שמות כב ל. וראה עוד בשו"ת בשמים ראש סי' רנט, שעניני טריפות לא ישתנו למרות שינוי הטבעים. וראה עוד בשו"ת תשובה מאהבה ח"ג סוסי' שכה; תבואות שור סי' ל סק"ח; מאמרו של הרב נ. א. רבינוביץ, תחומין, ח, תשמ"ז, אות ח. וראה ע' טרפה, הע' 31. [144] להלן דוגמאות של תוספות בטריפות: שו"ת חת"ס חו"ד סי' מג, דרכ"ת יו"ד סי' מ סקט"ז – בענין עצם בלב; דרכ"ת סי' מ סק"ח – בענין שני לבבות בעוף; דעת' סי' מ סק"ג – בענין טרפס הדבוק ללב; דרכ"ת סי' מ סק"ז – בענין חסר כס הלב; דרכ"ת סי' לו סק"שלב – בענין בשר שהרופא גוררו בריאה; ט"ז יו"ד סי' לט ס"ק כג, ובנושאי הכלים שם, וכן בשו"ת ישועות מלכו חו"ד סי' ה, ושו"ת מהרש"ם ח"א סי' מו – בענין עצם בריאה; פחד יצחק, ע' ושתיו שניים – בענין שני ושתים; דרכ"ת סי'

לא שייך לומר שנשתנו הטבעים בזה. ומפוסקי דורנו יש שהסבירו, שדין מיוחד הוא בטריפות, שלמרות שיתכן שינוי הגופים, והתגלות סמי מרפא, ושינוי אקלימים וכיו"ב, מכל מקום כך נגזר מהלכה למשה מסיני, שכל מה שהיה נכון לקבוע כטריפה בזמן מתן תורה, או בזמן התנאים והאמוראים, ישאר לעולמים, על אף שינוי הטבעים¹⁴⁶.

בדין טריפת אדם, משמע ברור שהדבר תלוי בקביעת הרופאים שבכל דור ודור, והגדרתו משתנית בהתאם לזמן ולמקום¹⁴⁷.

עניינים שונים

חרש – לפי חז"ל נמנה החרש בין אלו שאין להם דעת, ופטור מכל

חלב כמשקה משכר – לפי התלמוד במקומות רבים¹⁵¹, נחשב החלב למשקה משכר, ולכן נפסק להלכה, שהנכנס למקדש והעובד בו, והוא שיכור מן החלב, הרי זה לוקה, וכן אסור להורות אחרי שתיית חלב, כדין הוראה בשכרות¹⁵². אכן, כיום ברור שאין חלב משכר, ועל כן יש מי שכתב, שנשתנה הטבע בזה, וכיום אין

צה; שו"ת מהרש"ם ח"ב סי' קמ; שו"ת שבת סופר חאבה"ע"ז סי' כא; שו"ת נחלת בנימין סי' לא; שו"ת נחלת צבי ח"א סי' סא; שו"ת זכר שמחה סי' ט; שו"ת משפטי עוזיאל ח"ב סי' פט; שו"ת מנחת יצחק ח"א סי' קלב; שו"ת מהרי" שטייף סי' רלט; הגר"מ פיינשטיין בסוסי' הלכות נידה אות כה; אוצ"ה סי' לד; נשמות אברהם או"ח סי' נה סק"ב, ובהערות הרב וולדינגברג בסוף הספר; שם יו"ד קצו ה; שם אבה"ע"ז לד סוסע' לד; הרב י. ויינברג, שנה בשנה, תשכ"ה, עמ' 125; אנציקלופדיה תלמודית, כרך יז, עמ' תצח. וראה בע' חרש, הע' 51. [151] יומא עו א; סנהדרין ע ב; נזיר ד א; שבעות כג א; בכורות מה ב; כריתות יג ב. [152] רמב"ם ביאת מקדש א ב-ג. וראה בס' המקרא והמסורה לר"ר מרגליות, שבלשון התורה "חלב" הוא יין לבן, וייתכן שזה גם מה שהשקתה יעל את סיסרא (שופטים ד יח), אך בלשון חז"ל והפוסקים בוודאי

שהבהמה חיה י"ב חודש – כשרה. וראה עוד בע' טרפה, הע' 152 ואילך. [146] חזו"א יו"ד סי' ה אות ג; שו"ת אגרות משה חאבה"ע"ז ח"ב סי' ג ענף ב, חח"מ ח"ב סי' עג סע' ד, וחיו"ד ח"ג סי' לו. וראה עוד בשו"ת ציץ אליעזר חט"ז סי' לב סק"א; עמק הלכה-אסיא, א, תשמ"ו, עמ' 38 הע' 32. [147] ראה רמב"ם רוצח ב ח; שם ד גה. וראה בשו"ת יהודה יעלה סי' קצג, ועמק הלכה הנ"ל עמ' 46-49. וראה עוד בע' טרפה, חלק ב. [148] ראה ע' חרש הע' 52 ואילך. [149] שו"ת דברי מלכאל, ח"ז סי' לה; שו"ת ר' אליהו גוטמאכר חזו"ח סי' יד. [150] שו"ת מנחת שלמה סוסי' לד, ומאמרו של הגרש"ז אויערבאך, מוריה, אלול תשמ"ב עמ' סה ואילך; יחזה דעת ח"ב סי' ו. וראה עוד בדין חרש בזמננו בשו"ת דברי חיים חאבה"ע"ז ח"ב סי' עב-עג; שו"ת מהר"ם שיק חאבה"ע"ז סי' עט; שו"ת לבושי מרדכי ח"ב סי' מה; שו"ת בית שלמה חזו"ח סי'

לחלב דין של משקה משכר¹⁵³.

עניינים אחרים, שלא ברפואה

תענית בזמן דבר – לפי חז"ל
והפוסקים, מתענים על הדבר¹⁵⁴. אכן האחרונים פסקו, שכיום אין מתענים כלל בשעת הדבר, ואין מתאבלים בשעת הדבר, כי המצב יחמיר בתנאים כאלו¹⁵⁵.

גיל הזקן לשחיטה – ¹²³⁴⁵⁶⁷יש מי שכתב, שזקן מגיל שמונים שנה לא יכול לשחוט עוד¹⁵⁶. והעירו עליו, שבדורות הללו שנחלשו הכוחות, יש למנוע זקן בן שבעים מלשחוט¹⁵⁷. וקצת תימה לומר שבתקופה כה קצרה שבין האחרונים חל שינוי כזה בטבע האדם. ויותר נראה כפי שקבעו רוב הפוסקים, שהכל לפי מה שהוא האדם וכוחו¹⁵⁸.

מידות ושיעורים – רבים מהפוסקים
הוכיחו, שנשתנה הטבע בזמננו בעניין גודל המידות, שעל פיהם נקבעו השיעורים השונים, וסבורים שהביצים נתקטנו בימינו לעומת ימי חז"ל¹⁵⁹. יש מי שכתב, שידעו מעולם שהדורות משתנים והולכים, ולכן קבעו שישערו באגודל של כל דור ודור¹⁶⁰. אכן, מצינו מחלוקת בין האחרונים אם קיימת הקבלה בשינוי המידות, כך שאותו יחס בין השיעורים השונים נשמר¹⁶¹, או שלא רק שהשתנו הברואים ומידותיהם, אלא גם חל שינוי בלתי שווה בהשתנות, יש ביותר ויש בפחות¹⁶². ולעומתם יש מהגאונים והפוסקים שחלקו על עצם הגישה שחל שינוי בגודל המידות¹⁶³.

עניינים שונים – שינויי טבעים נידונו
גם בהלכות הבאות: השקאה במי רגלים¹⁶⁴; בשר ששהה במלח¹⁶⁵; זמן פריחת החרוב וגמר פירותיו¹⁶⁶; הכינה, אם פרה ורבה, או שנוצרת מהעיפוש¹⁶⁷; כמהין ופטירות, שברכתן שהכל, כי יונקים הם מהאוויר¹⁶⁸.

ד. פירוט מצבים, שלכאורה
השתנו הטבעים, אך לא אמרו כן הפוסקים

קטלנית – לפי חז"ל והפוסקים, אשה
שנישאת לשני אנשים ומתו, מוגדרת כקטלנית, ולא תינשא עוד¹⁶⁹. בגמרא נאמרו שני טעמים לגזירה זו: מזלה גורם שימותו בעליה; מעיינה גורם מיתה למי

בלתי שווה, אבל יחסית יכול להשתנות, ויש מי שכתב שהכוונה, שהמינים שבהם שיערו חז"ל ישארו לעולם, אבל לא התכוונו לגודלם ומידתם – חזו"א א"ח סי' לט קונט' השיעורים סק"י, וראה בקובץ איגרות החזו"א איג' קצב-קצה. וראה עוד בענייני השינויים במידות ובשיעורים – ח.פ. בייניש, מידות ושיעורי תורה, תשמ"ז; י.ג. ווייס, מדרות ומשקלות של תורה, תשמ"ה. [164] תפא"י כלכלת השבת מלאכת זורע; אגלי טל, מלאכת זורע ס"ה; פתח הדביר א"ח סי' של; שו"ת זכרון יעקב מברסק סי' יא; ביאווה"ל סי' שלו סוד"ה או; לית חן פיס' קב, עמ' קעג ואילך. [165] שו"ת שם משמעון חו"ד סי' יג. [166] בכורות ח א; שו"ת להורות נתן ח"ה סי' ט. [167] שבת קז ב; תוס' שבת יב א ד"ה שמא; רמב"ם שבת יא ב; טוש"ע א"ח שטו ט; פחד יצחק ע' צידה האסורה. וראה ירושלמי שבת א ג; מו"נ א עב; חידושי הרמב"ן, שבת יב א; מפענח צפונות פ"ז סי' ב; תו"ש בראשית פ"א אות תשי, ושו"ת דברי מנחם ח"ב עמ' רפב. וראה עוד בספר הברית ח"א מאמר יד פ"ח; משך חכמה בראשית ט ט; ס' מכתב מאליהו, ח"ד, עמ' 355, דה" 4; שו"ת הגרי"א הרצוג חזו"א סי'

מתכוונים לחלב ממש. [153] שו"ת שם משמעון סי' יד. [154] תענית יט א; רמב"ם תענית ב ב"ה; טוש"ע א"ח תקעו ב. [155] מג"א סי' תקעו סק"ב; מ"ב סי' תקעו סק"ב. [156] שו"ת בית יעקב סי' נח. [157] שו"ת מאיר נתיבים סי' עו. וראה בפתי"ש יו"ד סי' א סק"ב. [158] דרכי"ת יו"ד סי' א סק"ה, וסקקע"ג; באר היטב שם סק"ז. וראה עוד בשו"ת נחלת אבי"ר סי' לג. וראה בע' זקן, הע' 292 ואילך. [159] הרשב"ץ בספרו יבין שמועה מאמר חמץ דף לא, ושו"ת התשב"ץ ח"ג סי' לג; הצ"ח פסחים קטו ב ד"ה והואיל. וראה בנידון זה בשו"ת תשובה מאהבה חו"ד סי' שכד; שו"ת חת"ס חזו"א סי' קכ; שו"ת בית יצחק חו"ד ח"ב סי' קלג; שו"ת אמרי אש סי' לג; חזו"א א"ח סי' לט, קונט' השיעורים סק"ב; קובץ איגרות חזו"א איגרת קצה ס"ד; שו"ת להורות נתן ח"ו סי' לא; שו"ת אגרות משה חזו"א ח"א סי' קלו, וחזו"ד ח"ג סי' סו סק"א. וראה בחוב' המעין, טבת תשמ"ט עמ' 13, מאמרו של רש"ר הירש. [160] שו"ת חת"ס חזו"א סי' קכו. אך ראה בס' שיעורין של תורה סי' ט, שהחת"ס חזר בו, לפי המבואר בתשובתו בחזו"ד סי' קפב. וראה עוד

שמשמשת עמו, והסבירו הפוסקים, שלטעם זה איסור קטלנית הוא משום סכנה¹⁷⁰. מבחינה מדעית לא ברור מה משמעות המעין הגורם למיתה, ולא דנו הפוסקים בעניין זה בגדר השתנות הטבעים¹⁷¹. ואולי יש לומר, שרוב הפוסקים פסקו מטעם מזל, ובוזה לא שייך השתנות הטבעים. ויש מי שכתב, שקטלנית אין בו איסור, אבל הוא מרוחק על צד הניחוש והפחד והתימהון, שיש ברוב הדעות שיינוקו בהם הגופות החלשים¹⁷¹, ושוב לא שייך ענין השתנות הטבעים בזה.

שהתה עשר שנים אחר בעלה – לפי
חז"ל, אשה ששהתה אחר בעלה עשר שנים ונישאת, שוב אינה יולדת, וזה דווקא

מג; שו"ת ציץ אליעזר ח"ט מפתחות לסי' בט סק"ב; מאמרו של א. קורמן, שנה בשנה, תשנ"ב, עמ' 234 ואילך, הע' 1; לנתיבות ישראל להגרצ"י קוק ב סג; ארחות שבת פי"ד הע' מז-מח; המדע שבתורה, עמ' 35-36. וראה זבחים כב א, שיבחושים אדומים, שהם מין יתושים בלא כנפיים, נבראים מהמים. וראה בס' ביצחק יקרא על מ"ב סי' שטו סק"ח, שלדעת הגרש"ז אויערבאך קבעו חז"ל את ההלכה לפי מראית העין שהכינה לא פרה ורבה, ולכן גם היום מותר להרוג כינה בשבת, אך המחבר שם כתב שאולי אין אנו מכירים את הכינים שהתכוונו להם חז"ל. [168] ברכות מ ב. וראה על כך במאמרו של א. קורמן, תורה ומדע, ח, א-ב תשל"ח, עמ' 45-47. וראה בשו"ת מנחת יצחק ח"ח סי' צט. [169] יבמות סד ב; רמב"ם איסורי ביאה כא א; טוש"ע אבה"ע ט א. [170] ראה באריכות באוצה"פ סי' ט אות ד. [171] שו"ת פאר הדור להרמב"ם, סי' קנו, הובא ע"י הכס"מ איסורי ביאה כא א. וראה גם בתשובות הרמב"ם, מהד' בלאו, סי' ריח. וראה בשו"ת תרומת הדשן סי' ריא. וראה עוד בדין קטלנית בע' קדושין וגרושין, הע' 105 ואילך.

בשו"ת להורות נתן ח"ו סי' כט-לא. [161] שו"ת חת"ס שם. וראה עוד בשו"ת חת"ס חזו"א סי' קפא, בעניין שיעור האתרוג; שו"ת מהר"ם שיק חו"ד סי' נז; שו"ת מהרש"ם חו"ד סי' לה, קונט' אחרון פיס' מח; הגר"א נאה בס' שיעורי תורה שער א-ג; נפש חיה להגר"ר מרגליות סי' שנו. [162] כך משמע מהצ"ח, שם; וכן כתב בס' שיעורין של תורה סי' א; וכן משמע משו"ת אגרות משה חו"ד ח"ג סי' סו סק"א. וראה מאמרו של א.י. גרינפילד, תחומין, ה, תשמ"ד, עמ' 379-401. [163] ראה בתשובות הגאונים שערי תשובה סי' מו, הובא באוצר הגאונים עירובין פג א פיס' קסג, שכתבו שהשיעורים שתלו חז"ל בפירות ובביצים הם קבועים ובלתי משתנים. בס' שיעורי תורה סוף שער ב פיקפק באמיתותה של תשובה זו, ולעומתו בחזו"א א"ח סי' לט, קונט' השיעורים סק"י, קיבל תשובה זו כאמיתית. וכן הסתמך על זה הראי"ה קוק בהערותיו לאוצר הגאונים, ביצה עמ' 61. יש שלמדו מתשובה זו, שאכן אין כל שינוי במידות. לעומתם יש שכתבו, שהוא רק על פי הרוב, אך גם לדעת הגאונים יכול להשתנות – שו"ת בית יצחק חו"ד ח"ב סי' קלג, ויש שכתבו שהכוונה, שהשינוי לא יהיה

כשאין דעתה להינשא, אבל דעתה להינשא — מתעברת¹⁷², והיינו שתקופת ההמתנה אחרי בעלה גורמת לה להיות עקרה¹⁷³. ודבר זה לא ידוע על פי הרפואה¹⁷⁴.

משהה נקביו — על פי ההלכה, מי שמשהה נקבים קטנים (שתן) עובר על לאו של 'בל תשקצו'¹⁷⁵. על פי חז"ל, המשהה נקבים גדולים (צואה) מביא לחולי הדרוקן, והמשהה נקבים קטנים מביא לחולי ירקון¹⁷⁶. יש מהפוסקים שכתבו¹⁷⁷, שהמשהה נקבים קטנים עובר על לאו של 'לא יהיה בך עקר'¹⁷⁸. אמנם אם מסיח דעתו ואינו מרגיש בכך, אין חשש שיקרן ואין חשש עקרות¹⁷⁹. כיום אין עדות שהשהית שתן גורמת לעקרות, ולא דנו הפוסקים בזה בגדר נשתנו הטבעים¹⁸⁰.

פסיעה גסה — לפי הגמרא והפוסקים, פסיעה גסה נוטלת אחד מחמש מאות ממאור עיניו של האדם¹⁸¹. כיום אין מדע הרפואה סובר כן¹⁸². ואולי יש לומר שכמות הירידה בראיה היא כה קטנה, שלא ניתן למדוד אותה באופן מדעי¹⁸²; שאינו מפורסם, אינו חי יותר משלושים

או שהכוונה שנטילת החלק הקטן ממאור העינים היא דווקא בעת הפסיעה, ולא באופן קבוע. אמנם יש מי שהסביר את איסור חז"ל שלא לפסוע פסיעה גסה, שלא ירוץ ברשות הרבים כמנהג המשוגעים¹⁸³, ואין בזה כלל עניין רפואי.

שינויים בבעלי חיים — לפי הגמרא, משתנים בעלי חיים שונים ממין אחד למשנהו כל שבע שנים, כגון צבוע זכר נעשה עטלף, עטלף נעשה ערפד וכו'¹⁸⁴. שינויים כה מהותיים, בפרקי זמן כה קצרים, אינם מוכרים כיום¹⁸⁵.

ריבוי תשמיש ומוות — לפי הפוסקים, סיבת המוות השכיחה ביותר היא ריבוי תשמיש¹⁸⁶. כיום סיבות המוות השכיחות הן מחלות ממאירות, מחלות לב וכלי דם, ותאונות למיניהן, וכלל לא ידוע על נזק הנגרם מריבוי תשמיש.

ממזר אם חי ואם מוליד — ממזר

יום¹⁸⁷, וכן יש מי שכתבו, שממזר אינו מוליד¹⁸⁸, ודברים אלו מוכחים במציאות, וגם לא מובנים מבחינה טבעית.

ה. כללים וגדרים לקביעת מושג השתנות הטבעים

גישות עקרוניות — הפוסקים והוגי הדעות בכל הדורות התלבטו בשאלת הסתירה בין אותם נתונים עובדתיים המתוארים על ידי חז"ל שבמהלך הדורות לא נראו תואמים את המציאות המאוחרת. יש שסברו, שבדברים מדעיים ועובדתיים יכולים חז"ל לטעות, ולפיכך ניתן לומר שהמציאות המדעית העכשווית היא הנכונה, ולא התיאור המצוי בחז"ל¹⁸⁹. פוסקים אלו לא נזקקו כלל למושג השתנות הטבעים; יש הסבורים, שדעת חז"ל היא הנכונה לכל הדורות, והנתונים המדעיים העכשוויים הם המוטעים¹⁹⁰.

טושו"ע א"ח רמ"ד. וראה אס"א, ו, תשמ"ט, עמ' 98, הערות העורך מס' 4, 5. [187] ירושלמי יבמות ח, ג; ירושלמי קידושין ג יב; במדבר רבה ט ד. אמנם מבבלי יבמות עה ב לא משמע כן, אלא שלא יחיה לדורות. [188] בעל הטורים על התורה, דברים כג ג. וראה ס' חסידים ס' תק; ב"ש ס' א סק"א; דברי שאול מהגרי"ש נטנון עה"ת ריש פר' תולדות, ושו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"ג ס' רא; שו"ת ציץ אליעזר ח"ב ס' נב סק"ב. [189] רבנו אברהם בן הרמב"ם, מאמר על דרשות חז"ל, מהד' הר"ר מרגליות. וראה בהע' 192 להלן ביחס לדעת הרמב"ם. [190] שו"ת הרשב"א ח"א ס' צח; בי"ח ופרמ"ג א"ח ס' שכח; ערוה"ש אבה"ע סוסי' יג. [191] ראה מכתב מאלהו ח"ד עמ' 355, הע' 4. [192] ראה לדוגמא תוס' בכורות יט ב ד"ה פרה; תוס' חולין מז א ד"ה כל; תוס' מו"ק יא א ד"ה כוורא; חיד' הריטב"א נידה לח א; תרומת הרשן חלק השו"ת ס' רעא; שו"ת תשב"ץ ח"ב סוסי'

פוסקים אלו שוללים, למעשה, את מושג השתנות הטבעים; יש הסבורים, שמסקנות חז"ל נכונות בכל מקרה ובכל זמן, אלא שלעתים ההסברים שניתנו על ידי חז"ל לא תואמים את הידע המדעי המאוחר יותר, ואז יש צורך להתאים את ההסבר המשתנה למסקנה שבכל מקרה נותרת בעינה¹⁹¹; אכן, רוב הפוסקים נזקקו למושג השתנות הטבעים כדי ליישב את הסתירות בין נתונים המתוארים בחז"ל לבין הנתונים העכשוויים¹⁹².

הלכות מיוחדות — יש הלכות העומדות בקביעותן לעולם, למרות השינויים המציאותיים, כגון ענייני טריפות¹⁹³, וכגון קביעת המינים לדיני הרכבה וכלאים, היינו שקביעת המין בשעת מתן תורה הוא הקובע לדורות, ואם חל שינוי במין לאחר זמן מתן תורה, לא חל עליהם שם כלאים זה בזה¹⁹⁴.

קא; שו"ת הרשב"ש ס' תקיג; רמ"א אבה"ע"ז קנ ד; חו"א אבה"ע"ז ס' יב סק"ז; שו"ת היכל יצחק אבה"ע"ז ח"א ס' ו; שו"ת אגרות משה אבה"ע"ז ח"ב ס' ד, ועוד. וראה להלן, בדוגמאות הרבות ובמקורות ההלכתיים. בדעת הרמב"ם: רוב הפוסקים כתבו, שהוא סובר שנשתנו הטבעים — ראה שו"ת חת"ס חיו"ד ס' קא; שו"ת רב פעלים ח"ב חא"ח ס' מה; מלבי"ם, ארצות החיים, ארץ יהודה ס' ד ס"ד; חו"א יו"ד ס' ה ואבה"ע"ז ס' כז; שו"ת אגרות משה אבה"ע"ז ח"ב ס' ג ענף ב, וחת"מ ח"ב ס' עג סק"ד; שו"ת ציץ אליעזר ח"א ס' טו פ"י אות ט; השתנות הטבעים בהלכה, עמ' לו. אמנם ראה מאמרו של ד. מלאך, תחומין, יח, תשנ"ה, עמ' 371 ואילך, שהוכיח כי דעת הרמב"ם היא כפי המובע על ידי בנו (ראה בהע' לעיל), והוכיח כן ממז"ח ח"ב פ"ח ופכ"ח; שם ח"ג פ"ד; הל' ס"ת ט ט. וראה עוד מאמרו של ג. גוטל, בד"ה, 7, תשנ"ה, עמ' 33 ואילך. [193] ראה ע' טרפה, הע' 171-170. [194] שו"ת

הקהילות יעקב. [180] אמנם ראה בס' יצחק יקרא על מ"ב סיג סק"א, שהביא בשם החזו"א שנשקצו הטבעים בזה, ולעת עתה לא מצאתי את המקור בחזו"א. [181] ברכות מג ב; שבת קיג ב; תענית י ב; מג"א ס' צ סק"ה, וס' שא סק"א; מ"ב ס' צ סק"ב, וס' שא סק"א. [182] והוא על פי תוס' תענית י ב ד"ה פסיעה. [183] רמב"ם דעות ה ח. וראה בלח"מ שם. [184] ב"ק טו א; ירושלמי שבת א ג. וראה ביפה עינים ב"ק שם, ששני התלמודים חלוקים ביניהם ביחס לבעלי החיים השונים. [185] וראה בהגה' הגריעב"ץ, ב"ק שם, שלא ראה בעניין זה דבר פלא, אך אין דבריו מובנים, וצ"ע. [186] רמב"ם דעות ד יט, בשם חכמי הרפואים;

[172] יבמות לד ב. [173] ראה רש"י כתובות סב ב ד"ה איעקרא. [174] ואמנם דין זה לא הובא ברמב"ם וטושו"ע, אך ראה שו"ת הרשב"א ח"א ס' צח. וראה פד"ר ח"ג עמ' לח. [175] מכות טו ב; רמב"ם מאכלות אסורות יז לא; טושו"ע א"ח ג יז. וראה בס' ביצחק יקרא לס' ג ס"ז, ששיעור השהייה הוא מהלך ג' פרסאות. [176] תמיד כז ב. [177] ט"ז א"ח ס' ג סק"ג; מ"ב שם סק"א. וראה בשד"ח פאת השדה מוע' ב ס' י, והוא על פי בכורות מד ב. ובנשים לא שייך הטעם משום עקרות — ביצחק יקרא על מ"ב ס' ג סק"א. [178] דברים ז יד. [179] אשל אברהם מבוטשטש, א"ח סוסי' ג. וראה בס' ואת הברכה, עמ' 152, שכן דעת בעל

נימוקים שונים לשינוי במצב – בעניינים שונים השתנה הדין, בגלל שינויים בתנאים ובנסיבות. יש שנימוקו זאת במושג של השתנות הטבע, ויש שנמוקו זאת כנמוקים אחרים.

להלן מספר נמוקים המצדיקים שינוי דין, ולא דווקא בגלל שינוי הטבע:

שינוי בדין, בגלל שיפור ושיכלול האמצעים הטכניים בימינו¹⁹⁵.

שינוי בדין, מפני שנהגו בני אדם להתעלם מהסכנה, אף על פי שההנחה היא שעדיין קיימת אותה סכנה, והדין השתנה בגלל העקרון של שומר פתאים ה'¹⁹⁶.

שינוי בדין, בגלל חוסר בקיאותנו בזמן הזה, לעומת יתר בקיאות והכנה מצד חז"ל¹⁹⁷.

יש שכתבו, שאם לא ברור המצב

משפט כהן ס' יד. [195] כגון הנולד לשמונה, או ניתוח קיסרי – ראה לעיל 55 ואילך. וראה בס' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא, פ"ו עמ' 54, בשם הגרש"ז אויערבאך. [196] כגון שבת קצט ב; יבמות יב ב; יבמות עב א; עבודה זרה ל ב. וראה על כלל זה בנספח לע' סכון עצמי. [197] לדוגמא: בתוס' שבת קלה א ד"ה בן שמונה, ובמאירי שבת קלה סע"א – שעכשיו מותר לטלטל גם התינוקות בני ח', אבל לא בגלל שינוי הטבע, אלא בגלל חוסר בקיאות בפרטים שונים הנוגעים להגדרת בן שמונה (וראה ע' ילוד הע' 152 ואילך); יש"ש יבמות פ"ח ס' ד – שאין אנו בקיאים ביומא דעיבא (ראה יבמות עב א), ולכן אין לדחות המילה משום כך; כס"מ גירושין יג כג, וב"ש אבהע"ז יז סק"ז – בענין בבואה דבבואה, ובענין שדים בכלל; רמ"א אור"ח שו"א – שאין אנו בקיאים בקשר של אומן בשבת; אור"ח ס' נט סע' יא, ורמ"א אור"ח של ה – היתשת על המשבר ומתה, אין קורעים את בטנה כדי להוציא את הולד אפילו בחול, כי אין אנו בקיאים במיתת האם בקרוב כל כך שאפשר לוולד לחיות (וראה על דברי הרמ"א האלו: מור וקציעה אור"ח שכח; ס' כורת הברית ס' של סקטו; שו"ת ישמח לב חיו"ד ס' ט; שו"ת מהר"ץ חיות ס' נב; שו"ת ציץ אליעזר ח"י ס' כה פ"ד; הרפואה והיהדות, עמ' 22. וראה עוד בע' עֶפֶר, הע' 249); ב"י, מג"א וט"ז אור"ח ס' רלה סק"א – שאין אנו בקיאים בכוכבים בינוניים, לענין זמן צאת הכוכבים; טושי"ע אור"ח תנ"ד ג – אין מי שידוע לחלוט,

ולכן אין לסמוך על חליטה בפסח (וראה ביו"ד עג ב, ובש"ך שם סק"י בענין חליטה בכבוד); רמ"א אבהע"ז קמה ט – שאין אנו בקיאים בתנאי שכב מרע, אם מת מאותו חולי; רמ"א אבהע"ז קעב ו – שאין אנו בקיאים בקביעת סריס, שמא היו לו שערות ונשרו, או שהיו לו גומות (וראה ע' סריס, הע' 180); רמ"א יו"ד ל ב – שאין אנו בקיאים בבדיקת טריפת נקב בעצם הגולגולת של עוף; רמ"א יו"ד לג ו – שאין אנו בקיאים בבדיקת הוושט אף בעוף; רמ"א יו"ד לט ד – שאין אנו בקיאים בבדיקת סרכות הריאה על ידי נפיקה (וראה בט"ז שם סק"י); רמ"א יו"ד נה י – בדין בשר שהרופא גורדו, שאין אנו בקיאים בזה להציל טריפת שבר בעצם; רמ"א יו"ד נו ט – שאין אנו בקיאים בצומת הגידין בעוף; שו"ע ורמ"א יו"ד נו יח, ושם נח ו – בדין בדיקת כל החלל בדרוסה ובנפולה, שאין אנו בקיאים בבדיקה זו; ש"ך יו"ד ס' לו סק"ט – בדין צמקה הריאה, שמושבים אותה במים פושרים, שאין אנו בקיאים בבדיקה זו; שו"ע יו"ד קצד ג – בדין צורות שונות של הפלה, שאין אנו בקיאים וחוששים לולד, וראה במחצית השקל שם; ערוה"ש אור"ח לג ג – אין אנו בקיאים בכל הסימנים הקשורים לבתים של תפילין; מ"ב ס' שיח סקמ"ב – אין אנו בקיאים במאכלים שמתבשלים גם בכלי שני; מג"א ס' תצח סק"ט, תבו"ש יו"ד ס' טו סקט"ז – אין אנו בקיאים בקביעת כלו חודשיו של עובר בהמה. וראה עוד רמ"א יו"ד יח ו; שם צא ה; שם קצו ג, ובש"ך שם סק"ה. וראה באריכות

שעליו דברו חז"ל, אפשר לומר שנשתנתה המציאות, אך לא בגלל שינוי הטבע, אלא בגלל חוסר הכנתנו בדברי חז"ל, ואולי לא דברו על מצב זה¹⁹⁸.

¹⁹⁸אורח חיים

יש תקנות, גזירות והלכות, שחלק מהפוסקים קבעו, שנשתנה דינם בגלל שינוי הטבעים, ואחרים קבעו שהשינוי בדין נובע מכך, שלכתחילה לא נאמרו באופן כללי אלא רק באופן מקומי, זמני ומוגדר, ולכן נשתנה דינם לפי שינוי המקום והזמן¹⁹⁹.

כללים לעקרון השתנות הטבעים – אכן, יש הלכות, שאמנם נקבעו ללא הגבלת מקום וזמן, ובכל זאת נשתנה דינם, לפי שחל שינוי בטבע. מצינו כללים אחדים, שקבעו הפוסקים מתי אומרים שנשתנה הטבע ונשתנה הדין, ומתי אין אומרים כן. ברם, אין הסכמה כללית בין כל הפוסקים על כל הכללים הללו.

צמצום או הרחבה – באופן כללי,

רשימת הנושאים שאין אנו בקיאים בהם במאמרו של צימלס, בספר היוכל לכבוד הרב ד"ר אליהו יונג, עמ' 223. אמנם מאידך אין זה כלל מוחלט שאין אנו בקיאים, ומצינו כמה דברים שאף אנו בקיאים – ראה אגרות הראי"ה ח"א איג' מח. ובעיקר ראה רש"י חולין נב א ד"ה בתרי שהביא מבה"ג שכל מקום שצריכים בדיקה לענייני טריפות – אין אנו בקיאים בכך ומטריפים, ועל כך כתב רש"י: "ולי נראה דאין לו לדין אלא מה שענינו ראות, ומותר לסמוך עליו, דכתיב ואל השופט אשר יהיה בימים ההם, אבל הוא יזהר יפה וכו'". [198] ראה לעיל הע' 106 ואילך, בענייני תרופות שבחז"ל, הע' 129 ואילך, בענייני שבת. [199] למשל: כוורא – יתרוץ שני בתוס' מו"ק יא א ד"ה כוורא, וכן ב"ר

במצבים שנראית כיום מציאות אחרת מזו המתוארת בחז"ל, ושייך להחיל עליהם את מושג השתנות הטבעים, מצינו הרבה מהפוסקים שצמצמו מאד את הכלל של השתנות הטבעים, וסוברים שאין לנו לסמוך על דמיונו, ואין להוסיף על מה שקבעו הראשונים, ושאין לחדש מעצמנו ולומר שנשתנו הטבעים²⁰⁰. לעומתם, יש שדווקא הרחיבו את הכלל של השתנות הטבעים, כך שכאשר אין הכרח להימנע משימוש בכלל זה, כגון בהלכות טריפה, יש לנו לומר בדברים התלויים בטבע, שהוא תלוי באומדת חכמים בכל זמן²⁰¹; וכן יש מי שכתב, שלא רק בהתגלות סמי הרפואה ואופניהם לבד נשתנו בזמננו, אלא גם בשינוי הגופים החיים, וכן בשינוי האקלימים, ושאר עניני הטבע²⁰².

להלכה או שלא להלכה – יש שקיבלו את מושג שינוי הטבעים דווקא בדברים שאין מהם שינויים בהלכה, כגון בהנהגה רפואית במאכלים או בתרופות וכיו"ב, אבל לא כאשר השינוי גורם לשינוי

מו"ק שם; לידה למקוטעין – ח"י הריטב"א נידה לח א; רפואות שבתלמוד – כס"מ דיעות ד יח, יש"ש חולין פ"ח ס' יב; רחיצה ביום השלישי למילה – שו"ת דעת כהן סוסי' קמ; נשיאת אשה בן י"ג – ב"י אבהע"ז ס' א; מלח סדומית, גילוי משקן, חוגות, לשיטת שו"ת בנימין זאב ס' רכב, פ"ח יו"ד קטז ב. וראה בקרבן נתנאל ביצה פ"ק ס' ה אות ט, שכתב שחילוק זה מפתח גדול בכל השי"ס לחלק בין ענין לענין. [200] ראה אשל אברהם, פירות גינוסר, מהדו"ת ס' סד; שו"ת דבר יהושע ח"א ס' צט; שו"ת מנחת יצחק ח"ד ס' קכג. [201] שו"ת אגרות משה אבהע"ז ח"ב ס' ג ענף ב; שם, חח"מ ח"ב ס' עג סע' ד; שם, חיו"ד ח"ג ס' לו. [202] חו"א יו"ד ס' ה אות ג.

בהלכה²⁰³, אכן בפשטות משמע מהרבה סוגיות ודעות בראשונים, שאכן יש משמעות של שינוי דין למושג השתנות הטבעים, וכמבואר בדוגמאות רבות לעיל.

סגולי לעומת טבעי — יש מהפוסקים, שהבדילו בין הלכות המבוססות על עניינים סגוליים, שאם מזיקים הם בזמן או במקום אחד, לא בהכרח קבוע הדבר לזמן ולמקום אחד, לבין הלכות המבוססות על עניינים טבעיים ורפואיים, שלא אומרים שישתנה הדין כשתשתנה המציאות, כי התורה לא תשתנה²⁰⁴. אכן מה שכתבו פוסקים אלו, שלא אומרים שישתנה הדין בדברים טבעיים הוא תמוה, וכמבואר בדוגמאות רבות לעיל.

להחמיר או להקל ובמקום סכנה — יש מהפוסקים, שהתייחסו לשינויים

המתחייבים מחידושים מדעיים כספק, ולכן הסכימו לשינוי ההלכה רק להחמיר, כגון בשבת ויום הכיפורים, שהולכים לפי דעת הרופאים מטעם ספק פקוח נפש, אבל להקל נגד חז"ל, במה שבימי חכמי הש"ס תפסו לחומרא ולסכנה, אין כוח בידי שום חכם ורופא בעולם להכחיש דבריהם, ואין לומר שהשתנו הטבעים, כי בענייני סכנה לא הולכים אחר הרוב, וחוששים אף למיעוט, ולכן יש לחשוש גם כיום לאותו מיעוט, שיש בו סכנה לפי קביעת חז"ל, כגון במציצה לאחר המילה, שאין לבטל אותה למרות דעת הרופאים, כי אדרבה לפי עמדת חז"ל יש במניעת המציצה משום פקוח נפש²⁰⁵. לעומתם, יש שכתבו שרק אם רופא אחד אומר שאין סכנה נגד מה שחז"ל קבעו לא סומכים עליו, אבל אם הוא דבר מוסכם אצל כל הרופאים שאין סכנה, אז סומכים על הרופאים²⁰⁶,

סוסי" א אות לא; שו"ת אבני נור חיו"ד ח"ב סי' רלח; שו"ת שב יעקב סי' מא; שו"ת מהר"ם שיק חיו"ד סי' רמד; שו"ת דעת כהן, סי' קמ-קמב; סי' ההלכה במשפחה סופ"ט הע' 20; שו"ת באר משה ח"ו סי' קנט אות ד, וסי' קס. וראה גם במנחת שבת סי' צב סקל"ג — בעניין מחלות עינים. ועל כלל זה יש להקשות, דמאי שנא מציצה מעניינים אחרים שבהם סומכים על השתנות הטבעים, אפילו במקום סכנה, כגון הרבה מהדוגמאות לעיל. ובס' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא סופ"ו, הקשה מדברי המג"א בסי' קעג, שקבע השתנות הטבעים בדבר של סכנה, ועיי"ש. ומה שכתב בזה בשו"ת באר משה ח"ו סי' קס סק"ז אינו מובן. וראה במאמרו של הרב מ. וינברגר, עמק הלכה-אסיא, תשמ"ו, עמ' 35-50, בעניין ההבדל בין רחיצת תינוק למציצה. [206] הגר"ש אלישיב, הובאו דבריו בס' שמירת הגוף והנפש, ח"א, מבוא סופ"ו. ומה שיש להקשות על דבריו, שהוא מותר לבטל את המציצה, שכן כל הרופאים סבורים כיום, שאין

[203] מכתב מאלוהיו ח"ד עמ' 355 הע' 4, אודות דינים אחדים, שהטעמים שניתנו להם אינם לפי המציאות, שנתגלה במחקר הטבעי בדורות האחרונים וכו', באלו וכיוצא באלו לעולם אין הדין משתנה, אף שלכאורה הטעם אינו מובן לנו, אלא יש לאחוז בדין בשתי ידיים בין לחומרא בין לקולא וכו', כי את ההלכה ידעו חז"ל בקבלה מדורי דורות וכו', אבל בעניין ההסברים הטבעיים, לא ההסבר מחייב את הדין אלא להיפך, הדין מחייב הסבר, והטעם שמוחקר בגמרא אינו הטעם היחיד האפשרי בעניין, ואם לפעמים נתנו הסברים שהם לפי ידיעת הטבע שבימיהם, חובה עלינו לחפש הסברים אחרים שבהם יתקיים הדין על מכונו לפי הטבע שבימינו; וראה גם בס' שעורין של תורה סו"ס א סקט"ו. [204] שו"ת מהרש"ג ח"ב סוסי" רמ. וראה גם בבכור שור לשבת פב א. בעניין הדברים הסגוליים שנשתנו — ראה לעיל הע' 115 ואילך. [205] סי' ברית אבות, הובא בשו"ת מע' מילה, קונט' המציצה, סו"ס ב אות כב; שו"ת מע' מילה,

ואם נמצא דבר על פי חקירה ברורה והסכמת כל הרופאים, בין אם הוא מסוכן היום, שלא כפי חז"ל, ובין להיפך, אומרים שנשתנו הטבעים²⁰⁷.

שינויים מוחשיים ומוחלטים ושינויים מדעיים — יש מהפוסקים, שהגדירו את השתנות הטבעים דווקא בשינויים מוחשיים, המבוססים על עובדות מציאותיות, שכולם רואים ומקבלים אותם באופן ברור וללא ערעור, אך אין לקבל מסקנות מדעיות המבוססות על השערות גרידא²⁰⁸, ודווקא כשהשינוי הוא כללי ומוחלט, ולא כאשר השינוי הוא ברוב המקרים²⁰⁹. וכל זמן שלא ידוע בבירור שנשתנו הטבעים, אומרים אנו שלא נשתנו²¹⁰.

שינויים מוחשיים ומוחלטים ושינויים מדעיים — יש מהפוסקים, שהגדירו את השתנות הטבעים דווקא בשינויים מוחשיים, המבוססים על עובדות מציאותיות, שכולם רואים ומקבלים אותם באופן ברור וללא ערעור, אך אין לקבל מסקנות מדעיות המבוססות על השערות גרידא²⁰⁸, ודווקא כשהשינוי הוא כללי ומוחלט, ולא כאשר השינוי הוא ברוב המקרים²⁰⁹. וכל זמן שלא ידוע בבירור שנשתנו הטבעים, אומרים אנו שלא נשתנו²¹⁰.

טעמים אחדים נאמרו לסטיות מכלל זה, כגון: מעולם לא נאסר הדבר כאשר לא שייך בו הטעם, והיינו שהאיסור מלכתחילה לא היה כללי, ולא כלל אותו דבר שאנו דנים בו, או שהם דברים שאינם גזירות ותקנות, אלא הלכות מעיקר הדין שנפל יסודן בהשתנות המצב; הדבר נאסר, אבל לא נאסר במנין; האיסור היה משום חשש וסייג גרידא; טעם הגזירה ברור לכל; ביטול התקנה הוא תיקון הדת; הדבר נתקן לכבוד אנשים מסויימים, שהם

ג; הגר"ש אויערבאך, הובאו דבריו בס' שמירת שבת כהלכתה, פל"ו הע' כד; שו"ת קנין תורה ח"ג סי' מב אות א; שו"ת ציץ אליעזר חט"ז סי' לב אות ד; שיעורין של תורה סי' ג סק"ב. [209] שו"ת אגרות משה חאבא"ע ח"ב סי' ד. [210] שו"ת אגרות משה חיו"ד ח"ג סוסי" לו. [211] שו"ת שו"ת חללים מע' ט"ת סוף כלל ה; שו"ת מהר"ם שיק, חיו"ד סי' רמד. [212] שו"ת בית יצחק חיו"ד ח"ב סי' קלג סק"ג. [213] שיעורין של תורה, סוסי" א סקט"ו. [214] ביצה ה א; רמב"ם ממרים ב ב; אנציקלופדיה תלמודית, ע'

במניעתה משום סכנה, ואדרבה ייתכן שיהא בזה סכנה של זהותם, ו"ל ששיטתו כאותם הסבורים שעיקר טעם המציצה אינו משום סכנה, אלא מטעמים אחרים. וראה ע' מילה, הע' 281 ואילך. [207] שו"ת באר משה ח"ו סי' קנט אות ו. וראה הערה קודמת. [208] ראה פחד יצחק, סוף ע' צידה האסורה וכו'; שו"ת הרשב"ש סי' תקיג ד"ה הטעם השלישי; שו"ת חת"ס חיו"ד סי' קסו ד"ה האמת; שו"ת דעת כהן סי' קמ; תשובת הגר"מ פיינשטיין, בסוסי' הלכות נידה להרב אידער סי' א-ב; שו"ת שבט הלוי ח"ג חיו"ד סי' קמא אות

רשאים למחול על התקנה²¹⁵.

ו. רקע מדעי וערכי

השתנות הטבעים לעומת תיאוריית ההתפתחות

שינוי טבעי והדרגתי – המושג השתנות הטבעים, המשמש את הפוסקים בהסבר שינויים שונים בטבע, בין מה שידוע כיום ונראה לעינינו לבין מה שלימדוננו חז"ל, איננו מתייחס לשינוי בדרך נס, אלא לשינוי טבעי והדרגתי²¹⁶. המושג ההלכתי דומה בקווים אחדים לתיאוריית ההתפתחות²¹⁷, המשמשת את אנשי המדע בהבנת המציאות מאז המאה הי"ט. ואמנם, חז"ל והפוסקים לא התעלמו מהעובדה, שבמהלך הזמנים חלים שינויים בטבע, לפי מקומות שונים ולפי תנאים שונים, וכפי שצויין לעיל. וכבר כתבו הראשונים, שחלילה לאל להיות דבר התורה סותר עדות דבר הנראה עין בעין, או דבר שהוכח במופת שכל²¹⁸, ולא תכריח התורה להאמין דבר שהוא נגד המושכלות הראשונות, ולא דעת בדוי שלא

אין בית דין יכל לבטל דברי בית דין חברו. [215] ראה תוס' במספר מקומות – ביצה ו א ד"ה האידנא; יומא עז ב ד"ה משום; ע"ז לה א ד"ה חזא; ב"ק פב ב ד"ה אתא; הגה' אשר"י כתובות פ"א סי' ג, בשם המרדכי; שו"ת הרא"ש כלל ב סי' ח; קרבן נתנאל על הרא"ש ביצה פ"א סי' ה אות ט; פר"ח יו"ד סי' קטו; שו"ת תורת חסד ח"א סי' יז סק'; מלבי"ם, ארצות החיים הל' ציצית סי' ט, המאיר לארץ סקמ"א; עמוד הימיני סי' כג סק"ד. וראה באריכות באנציקלופדיה תלמודית, ע' דבר שבמנין צריך מנין אחר להתיר; ובמאמרם של א. כרמל וי. לוי, המעין ניסן תשמ"ה עמ' 3-11, ותמוז תשמ"ה

יצויר מציאותו אצל השכל²¹⁹, ועינינו הרואות השתנות הזמנים בכל העניינים הללו, וכמה דברים נמצאים, שאין אנו יודעים לכוונם כלל וכו', כי נשתנה כל העולם ממש, כעולם חדש בכל ענייניו²²⁰. השקפה זו מתאימה למה שמצינו במדרשים, שהתנה הקב"ה עם מעשה בראשית, להשתעבד לו בשעת הצורך, לשנות את טבעם ואת תפקידם²²¹.

היעדר שינוי בטבע – אמנם מאידך מצינו דעות, שבלי סיבה בשום אופן אינו משנה דבר מכפי שהוא, לפי שאם נאמין בכך יסתרו לנו מושגי האמת וכו', אלא צריך שנאמין שכל הנמצאים כפי שהם, לא ישנה אותם הבורא, אלא לאחר שיעיר על כך²²², וטבע אישי בני האדם לא ישנה אותם ה' כלל²²³, וכי המציאות הזאת היא נצחית לעד, כפי הטבע הזה אשר רצהו יתעלה, לא ישתנה ממנו מאומה כלל, זולתי בפרטים על דרך המופת²²⁴.

מהות השינויים – ההסבר האפשרי להבדלי דעות אלו הוא, שאין לקבל שינויים מהותיים במציאות העולם, ואין

עמ' 19-30. וראה עוד בשו"ת בשמים ראש, כסא דהרסנא רס"י לו; שו"ת תורת חסד (לובלין) סי' יז אות ה; שו"ת יביע אומר ח"א ח"א סי' טו אות כה, ושם ח"ג ח"א סי' ז. [216] ראה – נ. גוטל, בד"ד, 7, תשנ"ח עמ' 33 ואילך. [217] evolution. וראה במבוא ד. [218] כחרי, מאמר ראשון, סי' ז. [219] רשב"ץ, בהקדמה לפירוש על ספר איוב. [220] שו"ת בשמים ראש סי' רנט. [221] מדרש מי שילוח, הובא בתו"ש בראשית א אות רבא, וראה בראשית רבה ה ד. [222] רס"ג, אמונות ודעות, מאמר ג, עמ' קכה, במהדורת הרב קאפח. [223] רמב"ם מו"נ ג לב. [224] מו"נ ב כט.

לקבל שינויים מקריים בטבע העולם. אך בוודאי אין התנגדות למקובל על חז"ל והפוסקים, שמתרחשים שינויים שונים בטבע, שאינם מהותיים במציאות, אשר ממלאים את "רצונו" של הקב"ה, לפי חוקים שחקק בטבע, שכן התעלמות משינויים כאלו היא מנוגדת למציאות המוכחת, וכאמור אין התורה מתנגדת לשכל ולמציאות²²⁵.

תיאוריית ההתפתחות מבוססת על אמונה בתהליכים ארוכים ואיטיים מאד, ובקדמות העולם, לעומת תורת הבריאה המאמינה בחידוש העולם, וביצירתו בפרק זמן קצר.

לפי תפיסת חז"ל והראשונים, השתנות הטבעים מובילה לירידה עם הזמן ברוב המצבים – אורך החיים, חכמת בני האדם, גובה האנשים, גודל הפירות וכד', בעוד שלפי תיאוריית ההתפתחות חלה התקדמות עם השנים²²⁶.

הגדרת ההבדל – ניתן להגדיר הבדלים אלו בכך, שכל התפתחות היא השתנות, אך לא כל השתנות היא התפתחות. ולכן קבלת העקרון של השתנות בטבע איננה גוררת את קבלת התיאוריה של ההתפתחות. לדוגמא, שולחן שעומד בפנינו מהווה שינוי בולט ומשמעותי מכול העץ אשר ממנו הוא נוצר, אך לא יתכן לומר, שהשולחן התפתח באופן אקראי מהעץ. שינוי יש כאן, התפתחות אקראית אין כאן.

ההבדל הבסיסי ביסודות המחשבתיים המונחים בשורש המושגים הללו, קיימים עוד מספר הבדלים:

תיאוריית ההתפתחות מבוססת על אמונה בשינויים הדרגתיים ושיטתיים, והמינים משתלשלים זה מזה; לעומת זאת, תורת הבריאה קובעת, שבעלי החיים נבראו במקביל ובנפרד.

[225] בכך מוסבר מה שמצינו בעניינים שונים, שהרמב"ם השמיט הלכות מה"ש בגלל השתנות הטבעים לפי הבנתו הרפואית. ועל כן אין סתירה בין תפיסת הקביעות של התורה ומצוותיה –

הבדלים בין השתנות הטבעים לתיאוריית ההתפתחות – אכן, קיים הבדל מהותי בין תפיסת השתנות הטבעים בהלכה ובמחשבת ישראל, לבין תיאוריית ההתפתחות של עולם המדע. שכן האחרונה מנסה להסביר את התהוות העולם והחיים, מתוך ניסיון להתעלם מכוח עליון המכוון את חוקי הטבע, דבר המנוגד לחלוטין לאמונת ישראל, ומהווה כפירה ביסודות האמונה, ואשר לא הוכח כלל במתודות מדעיות מקובלות, וכפי שמבואר במבוא ד.

בנוסף להבדל הבסיסי ביסודות המחשבתיים המונחים בשורש המושגים הללו, קיימים עוד מספר הבדלים:

תיאוריית ההתפתחות מבוססת על אמונה בשינויים הדרגתיים ושיטתיים, והמינים משתלשלים זה מזה; לעומת זאת, תורת הבריאה קובעת, שבעלי החיים נבראו במקביל ובנפרד.

ראה רמב"ם מלכים יא ג; פיהמ"ש לרמב"ם, הקדמה לפ' חלק, היסוד התשיעי, ועוד – לבין ההנחה ששינויים טבעיים משפיעים על הלכות שונות. [226] ראה גם – הרב י.מ. לוינר,

המקובל בעולם האמונה הוא, שבורא עולם יצר את העולם לפי תכנית מיוחדת ש"רצה" בה, והשינויים מכוונים על ידו. תיאורית ההתפתחות טוענת, שהיה מוצא משותף לכל המינים, והם השתלשלו זה מזה באופן מקרי עקב שינויים שעברו מדור לדור במשך זמן רב, וכביכול חלה ברירה טבעית ומקרית להישרדות החזקים והטובים. ברם, הרבה מהנחות היסוד, הדרושות להוכחת גישה זו, אינם אלא השערות והנחות בלתי מוכחות, ולכן אינן צריכות להיות קבילות אפילו מבחינה מדעית, וכפי שמבואר במבוא ד.

השלכת תיאוריית ההתפתחות הביולוגית על שטחים אחרים – יתר על כן, יש להבדיל בין תיאורית ההתפתחות הביולוגית, המתארת את גלגליהם השתלשלותם של המינים בתוך עצמם וביניהם, לבין ההשלכות של תיאוריה זו על החשיבה בתחום האמונות והדעות, בתחום הפילוסופי, בתחום הפסיכולוגי ובתחום המוסרי²²⁷. רק לצורה הראשונה יש משמעות מדעית, ואף היא לא הוכחה אלא באופן חלקי, וכפי שמבואר במבוא ד; בעוד שהצורה השנייה מבוססת כולה על הנחות בלבד, ואיננה אלא בגדר אמונה ומשאת נפש של אותם מדענים המעוניינים בדעה זו. כל הנסיגות לבסס השקפות עולם ואידיאולוגיות על נתונים מדעיים טבעיים, ועל הכרות אובייקטיביות של

מדעי הטבע – נכשלו²²⁸. קבלת ההנחה, שיצירת האדם היתה מקרית, ללא תכנון וללא כוונה, עלולה להביא למסקנה, שבריאת האדם היא חסרת מטרה וחסרת חשיבות, ועל כן ניתנת הזכות לבני האדם להתנער מערכי יסוד אנושיים, ובניית תיאוריות של גזע עליון וחזק, הצריך לשלוט על גזעים נחותים יותר, תוך התאמה שרירותית של הנחת הברירה הטבעית כנגד בני אדם חלשים יותר בחברה. ואמנם משטרים אפלים ונפשעים, כמו הנאציזם והקומוניזם הסובייטי, הסתמכו על תיאוריות דרוויניסטיות לביסוס האידיאולוגיה הנפשעת שלהם, ובעיקר על ההנחות של הברירה הטבעית – הישרדות המוחזנים, הטובים והחזקים²²⁹.

היחס האמוני לתיאוריית ההתפתחות – ואמנם, במאה הי"ט למנינם, התפתח מאבק רעיוני חריף סביב תיאורית ההתפתחות, בגלל ניצולה של תיאוריה זו על ידי אפיקורסים שונים לניגוח הדת. עקב כך התעוררה התנגדות עזה מצד אנשי דת, יהודים ולא-יהודים כאחד, לתיאורית ההתפתחות, וההתייחסות אליה היתה כאל תיאוריה של כפירה. אך כיום מתברר, שאין בהכרח סתירה בין הדת לבין החלקים המדעיים והמוכחים בתיאורית ההתפתחות. קיימים מרכיבים בתיאורית ההתפתחות, שיש להם השלכה רעיונית-

דרוין על המחשבה הדתית, "השפעת דרוין על מחקר הדתות", ועוד. [228] ראה אנציקלופדיה עברית, כרך יג, ע' דרויניזם, עמ' 116 (נכתב על ידי פרופ' ישעיהו לייבוביץ). [229] ראה – Barondess JA, *Ann Intern Med* 129:891, 1998.

תורה ומדע, ב, שבט תשל"ב, עמ' 7-12. [227] בשנת ה'תשנ"ה-50 לתיאוריית דרוין הופיע קובץ גדול – Seward AC (ed), *Darwin and Modern Science*, 1909. בקובץ זה נכללו פרקים כגון "השפעת הדרויניזם על הפילוסופיה החדשה", דרויניזם וסוציולוגיה, "השפעת

דתית בסיסית, וקבלתם מהווה סתירה לדת וכפירה ביסודות האמונה. אכן, מרכיבים אלו הם השערתיים בלבד, בלתי מוכחים בכלים מדעיים מקובלים, ועל כן אין לקבלם כלל. לעומת זאת, פרטים שונים בתורת הבריאה, שנראים כנסתרים על ידי

אנציקלופדיה
התאבדות

התאבדות – ראה ערך אבוד עצמו
לדעת

הדפסה ברזולוציה מסך - להדפסה איכותית הדפס ישירות מן התכנה
אנציקלופדיה הלכתית רפואית - ג: שטיינברג, אברהם (117/1) { עמוד מס: 129 הודפס ע"י אוצר החכמה